

Versijnt
tweemaandelijks

Februari
1979

MASSA COMMUNICATIE

VII/1

1979

Inhoud nr. 1, jaargang 7, 1979

K. Brants

Declaraties en communicaties (p. 1)

Kroniek

8e Vlaams congres voor communicatiewetenschap (p. 13)

Korte besprekingen (p. 15)

Boekbesprekingen (p. 17)

Onderzoeksverslag

De Televisie als leermiddel voor de Open School (p. 22)

De invloed van de TV-serie Roots (p. 28)

MASSACOMMUNICATIE

wordt uitgegeven door de

STICHTING ONDERZOEK MASSACOMMUNICATIE (SOM)

onder redactie van:

prof. dr. E. de Bens (Brussel), dr. E. Diemer (Amsterdam),
prof. dr. G. Fauconnier (Leuven), drs. P. M. Hendriksen (Hilversum) *,
dr. H. van den Heuvel (Voorburg) *, prof. dr. G. van Parys (Gent) *,
drs. H. J. Smets (Hilversum), dr. J. G. Stappers (Nijmegen) *,
drs. J. Wieten (Amsterdam), drs. C. J. van Woerkum (Wageningen).

* leden werkredactie

sekretariaat:

A. D. Reijnders,
postbus 258, 6500 AG Nijmegen, tel. 080-512372

administratie en druk:

Drukkerij-Uitgeverij H. Gianotten bv
Bredaseweg 61 5038 NA Tilburg, tel. 013-425050, giro 1085553
Opgave van nieuwe abonnementen en adreswijzigingen uitsluitend te
richten aan dit adres

abonnementen:

gewoon abonnement	:	f 39,50 (Bfrs. 550)
buitenland	:	f 55,—
studentenabonnement	:	f 24,50 (Bfrs. 340)
los nummer	:	f 8,— (Bfrs. 115)

advertenties:

Over advertenties neme men contact op met het sekretariaat
prijzen: 1/1 pag.: f 250,—; 1/2 pag. f 135,—; drukspiegel $10\frac{3}{4} \times 18\frac{3}{4}$ cm;
korting bij herhaalde plaatsing

DECLARATIES EN COMMUNICATIES

De algemene vergadering van UNESCO in Parijs 1978 zoals weergegeven in de nederlandse media en door AP

6106

—INLEIDING—

Bedreiging voor de persvrijheid en overheidsingrijpen. Dit waren over het algemeen de labels, die in de westerse media werden opgehangen aan het meest spraakmakende onderdeel van de 20ste algemene vergadering van de UNESCO, die van 24 oktober tot 28 november 1978 in Parijs werd gehouden: de "draft declaration on fundamental principles governing the contribution of the mass media to strengthening peace and international understanding and to combating war propaganda, racialism and apartheid". Volgens de ontwerpverklaring is er sprake van een ongelijke nieuwsstroom in de wereld en hebben de massamedia de plicht en de verantwoordelijkheid bij te dragen aan een "free, reciprocal and balanced flow of accurate, complete and objective information" (art. I). Daarvoor hebben ze verschillende taken, zoals het bevorderen van de mensenrechten en de bestrijders van kolonialisme aan het woord te laten. Professionele status en bescherming van journalisten, teneinde onpartijdig hun beroep te kunnen uitoefenen, zijn daarvoor een voorwaarde. De verantwoordelijkheid van de overheid betreft vooral het scheppen van een goed klimaat om die taken uit te voeren, al moet zij er ook op toezien dat de Declaratie wordt nageleefd. Volgens de ontwerpverklaring zou de nationale souvereiniteit tenslotte gewaarborgd moeten worden, terwijl staten, instellingen en personen een soort recht op weerwoord moeten krijgen.

De in de ontwerp-verklaring verwoorde eisen en plichten raken aan traditionele journalistieke waarden en burgerlijke vrijheden. Het spreekt, dat zoiets niet ongemerkt voorbijgaat; tegelijk is daarmee het belang van de discussie aangegeven.

Dit artikel wil in het eerste deel een analyse geven van de commotie die over deze ontwerpverklaring in de nederlandse media ontstond, de wijze waarop de problematiek werd gepresenteerd, alsmede het soort argumenten dat daarbij werd gebruikt. In het tweede deel wordt de berichtgeving van het Amerikaanse persbureau *Associated Press* geanalyseerd, evenals het materiaal dat door de nederlandse afdeling van dit bureau vertaald werd doorgegeven. Aangezien in dit tijdschrift al eerder de ontstaansgeschiedenis van de ontwerpverklaring is behandeld, zal hier slechts kort op de historie worden ingegaan. ¹⁾

— I.1. ONTSTAANSGESCHIEDENIS —

De Parijse conferentie is niet de eerste gelegenheid, waarbij over de positie en de rol van de massamedia wordt gesproken in relatie tot de Derde Wereld, vrede en internationale verstandhouding. Al in 1960, in een rapport over faciliteiten voor massamedia in Azië, wordt erkend dat er een structurele eenzijdigheid

is in de internationale nieuwsstroom. ²⁾ Het blijft dat decennium echter hoofdzakelijk beperkt tot een voorzichtige herkenning van het probleem. Vanaf 1970 raakt de discussie in een stroomversnelling, met de Sowjet Unie en de niet-gebonden landen voorop. Op verschillende conferenties benadrukken zij drie zaken: ten eerste de eenzijdigheid van de westerse nieuwsagentschappen; ten tweede het "cultureel imperialisme" als gevolg van de wereldwijde verspreiding van de Amerikaanse media-industrie; en ten derde de bedreiging van de nationale souvereiniteit, met name als gevolg van de satellietontwikkeling. ³⁾ In het begin stellen de westerse landen zich tamelijk afzijdig op of beperken zich tot een defensieve rol. Zo wordt tijdens de algemene vergadering van UNESCO in 1970 een resolutie aanvaard, die spreekt over de ontoelaatbaarheid van het gebruik van informatiemedia als propaganda voor oorlog, racisme en haat tussen naties. Twee jaar later wordt de directeur-generaal gevraagd een ontwerpverklaring over dit onderwerp voor te bereiden. Vanaf dit moment beginnen verschillende westerse landen een tegenstrategie te ontwikkelen. De verklaring, die in 1976 in Nairobi wordt gepresenteerd en waarin o.a. wordt gesteld dat de staat de inhoud van de communicatiestroom zou moeten bepalen, wordt na een intensieve westerse lobby door een grote meerderheid terugverwezen. Wel wordt een Tunesische resolutie aangenomen, waarin UNESCO gevraagd wordt speciale aandacht te besteden aan de activiteiten van de niet-gebonden landen om te komen tot een eigen netwerk van communicatievoorzieningen en deze activiteiten te ondersteunen.

Op die 19de algemene vergadering in Nairobi wordt ook gesproken over een met die ontwerpverklaring nauw verwante problematiek: de "free flow of information". Zoals gezegd uiten met name de Derde Wereldlanden steeds meer kritiek op de wijze waarop de vrijheid van informatie zich in de wereld manifesteert. ⁴⁾ De oude koloniale banden zijn dan wel verbroken en daarmee is de politieke onafhankelijkheid bereikt, maar de economische afhankelijkheid is nog lang niet opgeheven, zoals ook al blijkt uit de eenzijdige structuur van de informatiestroom. De grote westerse persbureaus en de tv-producent *Visnews* beheersen de internationale nieuwsvoorziening, waarbij berichten over ontwikkelingslanden, als ze al gegeven worden, gekleurd zijn door de westerse bril waarmee tegen het nieuws wordt aangekeken. De stroomversnelling waarin de discussie in de jaren zeventig komt, leidt tot de oprichting van een gemeenschappelijke nieuwsdienst van niet-gebonden landen op initiatief van het Joegoslavische persbureau *Tanjug*, die in 1975 van start gaat.

Tijdens de algemene vergadering van UNESCO in 1974 wordt naast het beginsel "free" ook het element "balanced" ingevoerd bij de "flow of information", terwijl in de ontwerpverklaring van 1978 ook nog "reciprocal" wordt toegevoegd. Gezien het belang van de problematiek heeft de directeur-generaal van UNESCO een commissie ingesteld "for the study of communication problems" (de zgn. *MacBride-commissie*), die een rapport moet samenstellen over deze problematiek voor de 21ste zitting in 1980.

De discussie over de hier zeer kort geschetste thematiek kwam in de Nederlandse media niet uit de lucht vallen. In september 1977 had het *Instituto Latinoamericano de Estudios Transnacionales* (ILET), welks onderzoeken mede door Nederland worden gefinancierd, in Amsterdam een congres gehou-

den "On international communication and Third World Participation". Daarmee werd, bij wijze van spreken, de problematiek van de eenzijdige nieuwsstroom op de stoep van de nederlandse media gelegd. De reacties waren verbluffend. Een stroom van artikelen, (tv-)commentaren en vragen in het parlement stelt ten eerste de positie van het ILET in het algemeen en ten aanzien van het onderhavige punt in het bijzonder ter discussie, ten tweede de positie van de met het ILET sympathiserende minister Pronk van ontwikkelingssamenwerking en tenslotte het onderwerp van het congres. In de nederlandse pers verschijnen bijvoorbeeld 76 opiniërende artikelen, columns en redactionele commentaren, tegenover 11 feitelijke berichten, terwijl 75% een anti-ILET standpunt inneemt. ⁵⁾

Na het congres neemt de stroom artikelen af. Het wetenschappelijk tijdschrift *Gazette* wijdt een speciaal nummer aan het fenomeen internationale communicatie. Gespreid wordt nog wel geschreven over een UNESCO-seminar in Stockholm (hoewel hoofdzakelijk door nederlandse journalisten, die eraan deelnemen) en over een colloquium van de nederlandse UNESCO-commissie ter voorbereiding van de 20ste algemene vergadering. Ook hier overigens weer Kamervragen vanwege het besloten ("stiekeme", was het verwijt) karakter van de bijeenkomst.

In de weken voorafgaande aan de algemene vergadering in Parijs starten twee kranten, die al een centrale rol speelden bij de berichtgeving over ILET, opnieuw de discussie: *NRC/Handelsblad* en *Utrechts Nieuwsblad*. De hoofdredacteur van de laatste krant, drs. Max Snijders, is niet alleen auteur van de meeste artikelen over dit onderwerp, maar tevens lid van het dagelijks bestuur van het *International Press Institute* (IPI) - en voor deze organisatie delegatielid naar UNESCO - en lid van het algemeen bestuur van de *World Press Freedom Committee*. Beide kranten noemen de ontwerpverklaring een voortuitgang ten opzichte van die van 1976, maar haasten zich daaraan toe te voegen dat het toch nog steeds neerkomt op overheidscontrole van de pers. In een aparte analyse in *NRC/Handelsblad* pleit Theo Ruyter, die in 1976 de discussie in Nederland min of meer aanzwengelde, ⁶⁾ er overigens voor niet te veel naar addertjes onder het gras te zoeken.

- 1.2. REACTIES IN DE NEDERLANDSE MEDIA -

In deze eerste artikelen is meteen grofweg het kader aangegeven, waarbinnen de berichtgeving en de discussie over de ontwerpverklaring zich afspelen. Wanneer we kwantitatief de persreacties bezien, dan krijgen we het volgende globale beeld (zie tabel 1). ⁷⁾ Daarnaast is eenmaal in het NOS-journaal aandacht besteed aan de rede van minister Gardeniers van CRM op de algemene vergadering. De *Vara* wijdde twee tv-uitzendingen - aan het begin en het einde van de Parijse zitting - aan de nieuwsvoorziening in de wereld en de rol van de nieuwsagentenschappen. In het eerste programma werd middels interviews met betrokkenen het commerciële karakter van deze ondernemingen belicht, terwijl het tweede programma keek naar de effecten in de Derde Wereld. Verschillende kranten en omroepgidsen besteedden in een voorbeschouwing aandacht aan de programma's. *De Telegraaf* en *NRC/Handelsblad* reageer-

den met felle beschuldigingen aan het adres van de samenstellers van een boekje, dat naar aanleiding en met materiaal van de uitzendingen werd gemaakt. ⁸⁾ De radio heeft verschillende malen aandacht besteed aan de algemene vergadering; dit materiaal kon echter niet in het onderzoek worden betrokken. *Onze Wereld*, tenslotte, het tijdschrift van de NOVIB, bracht een themanummer uit over internationale communicatie.

Tabel 1. Reacties in de nederlandse pers

	Feitelijk Bericht	Redaction. Commentaar	Opin. art. Columns
NRC/Handelsblad	7	4	7
De Volkskrant	10	—	2
Het Parool	7	1	2
Utrechts Nieuwsblad	3	1	3
Haagsche Courant	5	1	1
De Telegraaf	1	2	3
Trouw	2	1	1
Nederlands Dagblad	—	—	3
De Waarheid	1	—	2
Overige	3	5	7
	—	—	—
Totaal	39	15	31

De onderzochte periode liep van september tot en met november 1978. Onder 'overige' staan nog tien dag- en weekbladen, die alle minder dan 3 artikelen plaatsten.

Hoewel niet zo sterk als bij het ILET-congres - met zevenmaal zoveel opiniërende artikelen als feitelijke berichtgeving - geeft dit kwantitatieve overzicht al een indruk van de omvang van de discussie en is ook hier de verhouding tussen 'nieuws' enerzijds en 'opinie' anderzijds al een indicatie voor de betrokkenheid van de diverse kranten. Bij het kwalitatieve overzicht is zowel gekeken naar het *soort* argumentatie als de *vorm* waarin die argumentatie werd gegoten. Bij het **soort** is allereerst gekeken naar de inhoudelijke kant: welke problematiek lag aan de ontwerpverklaring ten grondslag en wat is daarvan in de media overgekomen. Ten tweede komt de behandeling van de ontwerpverklaring zelf aan de orde, alsmede andere oplossingen die worden aangedragen. Bij de **vorm** is eerst gekeken naar de wijze van presentatie: wie laat men aan het woord. Tenslotte komt hier ook het taalgebruik aan de orde.

- I.3. SOORT ARGUMENTEN -

Allereerst bekijken we nu de problematiek die aan de ontwerpverklaring ten grondslag lag en in hoeverre deze in de discussie behandeld werd. Ruwweg kan de problematiek in twee, nauw met elkaar samenhangende delen gesplitst worden. Ten eerste is er de vraag van de internationale informatievoorziening en de wijze waarop deze wat meer in evenwicht gebracht kan worden. Ten tweede is er de bedoeling van UNESCO - althans van een niet onaanzienlijk

aantal lidstaten - om tot een uitspraak te komen over het dienstbaar maken van de massamedia aan vreedzame doeleinden.

In de berichtgeving worden deze twee delen niet altijd even duidelijk onderscheiden. Voor zover dit wel gebeurt, is er een kentering sedert het ILET-congres in 1977. Wat de eenzijdige nieuwsstroom en de rol van de westerse persagentschappen betreft, is er vrij grote eenstemmigheid in de onderkenning van dit probleem. Slechts de grootste krant van Nederland blijft erbij dat er geen monopolie is in de nieuwsvoorziening. Het feit dat de nieuwsagentschappen elkaars rivalen zijn zou deze bewering al ontkrachten, terwijl hun nieuwsstroom zo omvangrijk is, omdat deze "multinationals in de regel voor betrouwbaar, onpartijdig en snel nieuws blijken te kunnen zorgen" (*De Telegraaf*, 26 oktober 1978).

De onderkenning bij de andere kranten van de kwantitatieve eenzijdigheid wordt echter nooit los gemaakt van de oplossingen, waartoe ook in de ontwerpverklaring een aanzet wordt gegeven. Die oplossingen worden kwalitatief gewaardeerd en - met uitzondering van geldelijke steun - door vrijwel alle kranten als een bedreiging van de persvrijheid gezien. In die zin wordt ook het werk van de *MacBride-commissie* met argusogen gevolgd. Want in de pers is de verwachting algemeen dat, zoals de nederlandse afgevaardigde Mourik het uitdrukte bij de aanvaarding van de ontwerpverklaring: "Als deze declaratie een storm in een glas water is, dan wordt het *MacBriderapport* een orkaan". Dit citaat is ook in verschillende kranten terug te vinden.

Ook de tweede poot van de UNESCO-problematiek, het dienstbaar maken van de massamedia aan vreedzame doeleinden, wordt - zolang het bij deze formulering blijft - in zijn algemeenheid wel onderschreven. Maar ook hier - en nog sterker dan bij de nieuwsstroom - wordt opgemerkt dat met de verwezenlijking van deze "prijzenswaardig klinkende zaak" via de ontwerpverklaring impliciet de greep van de overheid op de nieuwsvoorziening wordt aanvaard: "meer controle van de pers, meer koorzang onder overheidsinspectie" (*NRC/Handelsblad*).

De behandeling van de ontwerpverklaring zelf verschilt per krant aanzienlijk. Alleen het vakblad *De Journalist* geeft alle artikelen integraal weer. Voor de rest is het een aflopende reeks; *NRC/Handelsblad* en in iets mindere mate *De Volkskrant* en het *Utrechts Nieuwsblad* geven belangrijke delen van de verklaring weer, maar leggen daarbij toch sterk de nadruk op die artikelen waar een verwijzing naar de rol van staten en de plichten van journalisten staat. De meeste kranten volstaan met het laatste, terwijl in een enkele (*De Telegraaf*) en in veel van de feitelijke verslaggeving de verklaring slechts in een bijzin wordt geduid als één, die de persvrijheid dreigt aan te tasten.

Over het algemeen wordt de rol van de pers en daarmee de betekenis van overheidsbemoedigen vanuit westerse optiek bekeken en veroordeeld. Dat de pers in de Derde Wereld wel eens een andere functie zou kunnen hebben - 'ontwikkelingsjournalistiek' wordt dat wel genoemd - wordt sporadisch opgemerkt, maar direct vergezeld van de constatering dat ze dan nooit echte persvrijheid zal kennen. *De Volkskrant* en *De Groene* nuanceren het beeld wat van een ingrijpende overheid; de eerste door erop te wijzen dat, wanneer regerings-

invloed wordt afgewezen, evenzeer moet worden gepleit voor een afperking van de invloed van ondernemingen in de westerse media. *De Groene* voegt daar aan toe, dat het met die onafhankelijke pers in het westen maar matig is gesteld en verwijst daarbij naar onthullingen over de financiering door de CIA van sommige journalisten en memoreert dat het franse persbureau *AFP* langs een omweg voor 70 procent door de overheid wordt gefinancierd. Slechts *De Waarheid* ziet de overheidsbemoeienis als onafwendbaar om de schadelijke invloed van de westerse persbureaus in de Derde Wereld in te perken.

De grootste afkeer van de ontwerpverklaring vinden we bij die media, die fundamenteel het bestel in Nederland onderschrijven. Daar is ook de meeste instemming te vinden over de rede van minister Gardeniers en het beschikbaar stellen van geld door Nederland en de Verenigde Staten voor technische middelen en de opleiding van journalisten in de ontwikkelingslanden. Het scheppen van een goede infrastructuur is de beste garantie voor een onafhankelijke pers, aldus deze bladen. Een enkele krant plaatst daar de kanttekening bij dat ze daarmee de Derde Wereld toch ook een beetje afkopen. Globaal noemen deze laatste bladen de uiteindelijk aanvaarde verklaring "een vaag compromis", terwijl de eerste categorie vaker spreekt van "een overwinning voor de VS" en "voor de persvrijheid". In de uiteindelijke verklaring staat geen verwijzing meer naar de rol van de staat; eventuele beperkingen voor de pers zijn er terwille van de nationale veiligheid en de openbare orde. De tekst spreekt verschillende malen van de "promotion of human rights" en de "free flow of information", terwijl ook de "balance" erin verwerkt is. De door de niet-gebonden landen zo gewenste formulering *Nieuwe Internationale Informatie Orde* heeft plaats moeten maken voor een "new, more just and more effective world information and communication order", en is alleen in de preambule van de verklaring te vinden.

- 1.4. ARGUMENTATIEVORM -

Bij de vorm, waarin de berichtgeving over de algemene vergadering werd gegoten, kijken we allereerst naar de wijze van presentatie. Het bekende journalistieke adagium van hoor en wederhoor kwam bij de vraag wie men aan het woord liet vaak ernstig in de knel. Het is hoofdzakelijk de journalist zelf die aan het woord komt. Met uitzondering van het slechts door vakbroeders gelezen blad *De Journalist*, laat geen enkele krant uitgebreid een vertegenwoordiger van de Derde Wereld of een voorstander van de ontwerpverklaring aan het woord. In de tweede *Vara*-uitzending komen wel journalisten uit de ontwikkelingslanden aan het woord.

Tot op zekere hoogte wordt het principe van hoor en wederhoor nog het beste toegepast door *NRC/Handelsblad*. Al voor het begin van de Parijse zitting krijgt Theo Ruyter de gelegenheid om - zeker niet kritiekloos - met bepaalde instemming over de ontwerpdeclaratie te schrijven. Daarnaast ruimt deze krant plaats in voor uitgebreide reacties van de samenstellers van het al gememoreerde *Vara/Novib*-boekje, en van de secretaris van de *Nederlandse Vereniging van Journalisten* (NVJ). De NVJ was door *NRC/Handelsblad* in een commentaar beschuldigd onvoldoende kritiek te hebben geleverd op de ontwerpverklaring

en daarmee te hebben ingestemd met een beperking van de persvrijheid. 9) Een aparte vorm is het presenteren van de verklaring in termen van "Oosteuro-pese ideeën". Zo schrijft het *Utrechts Nieuwsblad* aan de vooravond van de algemene vergadering dat de Derde Wereldlanden mogelijk "ditmaal meer realiteitszin zullen tonen. In deze kringen is het besef doorgedrongen dat er met de vaag-radicalen ideeën uit het Oostblok minder zijde te spinnen valt dan met de verworvenheden van de industriestaten in het kapitalistische Westen". Niet zelden wordt als bronvermelding in de media volstaan met de mededeling dat de ontwerpverklaring uit Oosteuropese koker komt en ondersteund wordt door het merendeel der Derde Wereldlanden.

Tenslotte het taalgebruik. Bij de berichtgeving rond het ILET-congres was dit nogal opvallend. De "marxisten", "rode hordes" en andere geladen symbolen en labels waren niet van de lucht. De taal was nu een stuk gematigder al bedienden de felste tegenstanders van de ontwerpverklaring zich ook nu van allerlei evaluerende kwalificaties. Dat gebeurde op drie niveaus: ten eerste door personifiëren van de voorstanders, die dan kleinerende voorvoegsels als "ambitieuze" en "kleurrijk" meekregen. Ten tweede in de beschrijving van de samenwerking van de Sowjet Unie en de ontwikkelingslanden, die dan de "onheil-lige alliantie" werd genoemd (*NRC/Handelsblad*, *Utrechts Nieuwsblad* - beide meerdere malen). Ten derde in de beschrijving van het organiserend lichaam, UNESCO, dat dan een "administratief gezwel" (*Utrechts Nieuwsblad*) of "de wereld van Lewis Carroll" of "een krankzinnigenhuis" (*De Telegraaf*) heet. Deze sappige voorbeelden nemen niet weg dat, op een enkel puur sensatieverhaal na, de berichtgeving relatief zakelijk was. Opvallend is tenslotte wel, dat de hierboven gesignaleerde kwalificaties vaak opdoken in de feitelijke berichtgeving. Het is vooral de Parijse correspondent van *NRC/Handelsblad*, E.G. Lachman, die zijn verslagen doorspekt met verwijzingen naar "halfclandestiene subgroepen" of zich gewoon vergaloppeert, wanneer hij spreekt over "het unanieme verzet tegen de UNESCO-ontwerpverklaring".

- 1.5. CONCLUSIES -

Waar het ILET-congres in Amsterdam, toch slechts een bijeenkomst van wetenschappers en professionele mediamensen, zich kenmerkte door een lawine van niet zelden boze reacties, wijzen de resultaten van dit onderzoek in de richting van wat meer afstandelijkheid.

Een paar mogelijke verklaringen. Ten eerste werd het ILET-congres mede met Nederlands belastinggeld gefinancierd; de bijdrage van ons land aan een UNESCO-zitting is verhoudingsgewijs veel geringer. Ten tweede ligt Parijs verder van het bed dan Amsterdam. Nieuws dat in de directe omgeving speelt is eerder "printable" dan het ruime aanbod uit het buitenland. Ten derde zou er wel eens meer erkenning kunnen zijn van de onderhavige problematiek. Aan de andere kant zou, ten vierde, de verklaring wel eens kunnen liggen in de regeringswisseling, die heeft plaats gehad tussen ILET en UNESCO. Het ILET, als omstreden organisatie, kende een sympathiserende en mede daardoor omstreden minister Pronk; UNESCO kende een kritische minister Gardeniers. De

kritiek destijds op Pronk en de lof voor Gardeniers nu, zouden er wel eens op kunnen wijzen dat een belangrijk deel van de pers de vrijheid van meningsuiting beter gegarandeerd voelt bij de huidige minister.

Des te merkwaardiger is het dan ook dat niet alleen Nederland ingestemd heeft met twee VN-resoluties twee weken na "Parijs" - die verder gaan dan de UNESCO-verklaring - maar dat deze informatie nauwelijks in de nederlandse media is terug te vinden. Maar dan, New York ligt nog een stuk verder van het bed dan Parijs.

- II.1. ASSOCIATED PRESS -

Eén van de centrale klachten bij ontwikkelingslanden is dat zij voor hun internationaal nieuws en vaak zelfs voor nieuws over hun buurlanden aangewezen zijn op westerse nieuwsagentschappen. Deze historisch gegroeide situatie, waarbij al het nieuws loopt via de metropolen New York, Londen en Parijs, hangt - het zal niet verbazen - samen met de economische ontwikkelingen van de afgelopen honderdvijftig jaar.

De vier grote persbureaus die de internationale nieuwsvoorziening beheersen, de Amerikaanse *Associated Press* (AP) en *United Press International* (UPI), het britse *Reuter*, en *Agence France Presse* (AFP) - het russische *Tass* is voor de Derde Wereld van minder betekenis - vinden hun oorsprong in de vorige eeuw. Ter voorkoming van een moordende concurrentie verdeelden de toen nog drie Europese agentschappen de markt naar de aan hun land toebehorende koloniën. Maar met de komst van AP en UPI (de laatste oorspronkelijk twee afzonderlijke nieuwsdiensten: *United Press* en *International News Services*) neemt de verdelingsproblematiek toe. Tot 1943 worden de zaken en taken nog in een kartel geregeld. Na de tweede wereldoorlog worden de kaarten internationaal opnieuw geschud.

Reuter en *AFP* bepalen nu voornamelijk de nieuwsstroom van en vooral naar Afrika. *AP* en *UPI* richten zich met name op Latijns-Amerika. Azië is min of meer gelijkmatig verdeeld over de vier. Alle vier zijn het transnationale ondernemingen, die elk internationaal opereren vanuit een nationaal hoofdkwartier. De eigendomsstructuur heeft zijn wortels in het moederland. Dat neemt niet weg dat de oogmerken in principe nogal verschillen. *UPI* is een op winst gerichte onderneming en eigendom van twee mediaconglomeraten, *Scripps Howard* en *Hearst*. *AP* daarentegen is een op dienstverlening gerichte coöperatie van de belangrijkste (en ieder voor zich natuurlijk wel weer commerciële) media in de VS. *Reuter* is een NV, waarvan de aandelen in handen zijn van de Engelse, Australische en Nieuwzeelandse persassociaties. *AFP* tenslotte is eigendom van de Franse Staat en de Franse media.

Hoewel ze internationaal opereren en *AP* bijvoorbeeld in meer dan honderd landen zo'n 8500 kranten, radio- en televisiestations als afnemer telt, zijn de belangrijkste markten voor de agentschappen de VS en Europa. Zo'n tachtig procent van hun inkomen halen *AP* en *UPI* uit de Amerikaanse markt: "The world-wide operation of the American agencies is heavily geared to supplying news to domestic US media; the American agencies have a strong American flavour compared with the less strong British flavour in the *Reuters* service",

aldus Tunstall. ¹⁰⁾ Inderdaad betreffen de inkomsten bij *Reuter* slechts twintig procent van de nationale markt; de helft van de omzet komt van bedrijven en banken, die op *Reuters Economic Newsservice* zijn geabonneerd. *AFP* vindt zijn belangrijkste afnemers weer in eigen land.

Voor de grote persbureaus is nieuws koopwaar, met zijn concentratie dáár, waar het meest geboden wordt en met de blik dus voornamelijk gericht op de eigen markt. De criteria voor de nieuwsselectie zijn, bewust of niet, voornamelijk gebaseerd op het transnationale systeem en het moederland. Dat moge ook blijken uit de verspreiding van de correspondenten van "De Vier" over de wereld: Noord-Amerika: 34%; Europa: 28%; Azië en Australië: 17% (sedert de terugtrekking van de Amerikanen uit Vietnam zal dit cijfer nog wel iets teruggelopen zijn); Latijns-Amerika: 11%, Midden-Oosten: 6%; Afrika: 4%. ¹¹⁾

Ook Nederland is in dit net betrokken. Het enige in dit land werkende, internationale persbureau is *Associated Press*. De andere onderhouden voor hun berichtgeving relaties met het nederlands persbureau *ANP*. *AP-Nederland*, gevestigd in Amsterdam, heeft een Amerikaanse hoofdredacteur en verder een redactie van tien mannen en vrouwen, die voor het merendeel de nederlandse nationaliteit hebben. Het bureau houdt zich voornamelijk bezig met het vertalen van de kopij, die uit de VS komt voor de Nederlandse en nederlandstalige Belgische markt. De nieuwsverzamelende functie staat op de tweede plaats.

Van de nederlandstalige dagbladen en omroepactualiteitenrubrieken in de *Benelux* zijn er 41 abonnee. Het merendeel der nederlandse kranten ontvangt via het eigen telexnet van *AP* de nederlandse dienst. De onvertaalde engelse tekst gaat naar de vijf grootste landelijke dagbladen. *Trouw* is alleen geabonneerd op de vertaaldienst, evenals de meeste regionale en lokale bladen. Het *Nederlands Dagblad*, het *Financiële Dagblad* en *De Waarheid* zijn als landelijke kranten geen afnemers.

- II.2. HET ONDERZOEK -

Gedurende de periode van de UNESCO-conferentie, van 24 oktober tot 28 november 1978, zijn alle berichten die verschenen op het *AP*-net en die betrekking hadden op de algemene vergadering, onderzocht; zowel de engelse als de nederlandse vertalingen. In totaal kwamen er in die periode 36 berichten op het net, hoofdzakelijk afkomstig van de parijse correspondent bij UNESCO, waarvan er 15 (41%) vertaald op het nederlandse net verschenen. Van die berichten gingen resp. 28 en 12 over de ontwerpverklaring.

De berichten hadden zeker niet alle dezelfde omvang. Soms ging het om verslagen uitgespreid over meerdere "takes", soms om een paar regels. Bij de berichten in het nederlands is gekeken of de strekking van het bericht dezelfde was als de oorspronkelijke engelse tekst. In enkele gevallen werd de engelse tekst ingekort, in één geval werden twee berichten samengevat in één vertaling. In de meeste gevallen werd het gehele bericht vertaald.

Hoewel in dit onderzoek slechts naar één persbureau is gekeken en geen vergelijking is gemaakt met de overige berichtgeving van dit bureau, noch een grondige inhoudsanalyse is verricht, geven de uitkomsten toch meer dan een voorzichtige indicatie over twee vooronderstellingen, die hun oorsprong vinden

in de onvrede bij de meeste Derde Wereldlanden, over de aard van de berichtgeving van de internationale persbureaus:

- I. Westerse persbureaus zijn belast met westerse nieuwswaarden waarbij marktoverwegingen voorop staan: de nadruk in de berichtgeving ligt op het negatieve, het incidentele en het sensationele;
- II. Door hun marktoriëntatie zullen westerse persbureaus nieuws door een westerse bril bekijken.

I. Een persbureau zal, door de aard van het werk en zijn notie van nieuws, eerder dan andere media zich met het incidentele bezig houden: zodra het nieuws of een nieuwe ontwikkeling er is, wordt het onmiddellijk op het net gezet. Dit betekent dat achtergrond en (historische) plaatsing òf niet gegeven of slechts in een enkele regel afgedaan worden. De notie 'nieuws' van AP blijkt impliciet al uit een eigen publicatie, waar als belangstellingsgebieden van de nederlandse afnemers (opdat AP-journalisten weten waarover ze moeten schrijven) de voormalige kolonie Indonesië, het koningshuis, human interest en opgewekte verhalen, interviews met persoonlijkheden, sex en kerkelijk nieuws, in één adem worden genoemd met "South Africa's Apartheid and other racial discrimination stories (that) always find good play".¹²⁾

Bij de UNESCO-vergadering wordt de berichtgeving over het algemeen slechts voorzien van de mededeling dat het gaat om een "draft declaration on the mass media". In geen enkel bericht wordt melding gemaakt van de klachten van de Derde Wereldlanden over eenzijdige nieuwsstromen, die aan de verklaring ten grondslag lagen. In twee berichten, resp. aan het begin en aan het einde van de vergadering, wordt verwezen naar de eerdere ontwerpverklaring van 1976. Eenmaal wordt de minister van informatie van India aangehaald over de news-pool van de niet-gebonden landen, die op initiatief van het joegoslavische persbureau *Tanjug* is opgericht als tegenwicht tegen de "Grote Vier". Dit laatste wordt er overigens niet bij vermeld.

Terwijl op de UNESCO-vergadering over een tiental onderwerpen is gesproken (o.a. oceanografie, emancipatie, verschillende vormen van discriminatie, ontwapening en archeologie) gingen 28 van de 36 AP-berichten over de mediaverklaring. De overige acht gingen met name over een mogelijke anti-Israël resolutie.¹³⁾ Door aan het zelfstandig naamwoord "draft declaration" voortdurend het voorvoegsel "much criticized" of "controversial" te verbinden, werd het bericht automatisch en van het begin af aan binnen het eigen nieuwscriterium gedefinieerd. Het sensationele of negatieve werd een enkele keer nog benadrukt door de onderhandelingen te vergelijken met een "comic opera" (17 november) of bij de verklaring van de russische onderminister van buitenlandse zaken aan het begin van de conferentie te spreken over het "inluiden van de harde confrontatie" (30 oktober).

II. In de berichtgeving van A.P. wordt in totaal 54 maal een met name genoemde zegsman of bron geciteerd. Slechts 4 maal gaat het hier om uitspraken gedaan tijdens de openbare zitting: twee maal een Amerikaan, één maal een Canadees en één maal een Rus. De overige 50 citaten zijn òf afkomstig van

persconferenties, of afkomstig van gesprekken van de A.P.-correspondent met de betreffende zegliden. In tabel 2 zien we dat kwantitatief zo'n 61% van de gehanteerde bronnen of opgevoerde zegliden afkomstig is uit de VS of Europa. Slechts achtmaal (14%) wordt een bron uit de Derde Wereld aangehaald, wanneer we de directeur-generaal van UNESCO, de Senegalees M'Bow niet meerekenen. Die 14% heeft overigens betrekking op drie landen: Tunesië (4x), in Nairobi 1976 de initiator van een compromisvoorstel en nu lid van de overleggroep, die de impasse doorbrak, India (2x), dat "categorically opposed any UNESCO-initiative sanctioning government control of the press" (15 november), en Sri Lanka (2x), dat zich kritisch opstelde tegenover wijzigingsvoorstellen van de VS. In alle berichten waar een woordvoerder van een Derde Wereldland werd opgevoerd, stond daar de mening van een VS-vertegenwoordiger naast.

Tabel 2. Geciteerde bronnen bij UNESCO-verslaggeving AP

Bron	AP-engels	AP-nederlands
VS	19 (33%)	9 (38%)
Westeuropa	10 (17%)	5 (21%)
Oosteuropa	6 (11%)	4 (17%)
Derde Wereld	8 (14%)	2 (8%)
Directeur-generaal	5 (9%)	2 (8%)
Westerse media-organ.	6 (11%)	—
Algemeen	3 (5%)	2 (8%)

Het gaat in totaal om 28 engelse en 12 nederlandse AP-berichten uit de periode van 24 oktober tot 28 november. Gecodeerd zijn alleen citaten van met name genoemde zegliden. De anderen zijn te vinden onder "algemeen". Vaak bevatte één bericht meerdere citaten. De citaten uit Oosteuropa betreffen de Sowjet Unie en Polen.

De verklaringen van media of daarmee gelieerde organisaties, die zich allen tégen de ontwerpverklaring opstelden, dan wel vóór de uiteindelijke, waren *Freedom House*, de *American Newspaper Publishers Association*, *World Press Freedom Committee*, *Inter-American Broadcasting Organisation* en *Inter-American Press Association*. Allemaal organisaties, die hun basis vinden in de VS. Daarnaast wordt in veel van de berichten naast het voorvoegsel "controversial" ten aanzien van de ontwerpverklaring vaak nog "as strongly opposed by journalists and media-organisations" toegevoegd, zonder dat namen worden genoemd. In haar selectie richtte AP-Nederland zich nog sterker op officiële vertegenwoordigers van de VS of uit Europese landen.

— II.3. CONCLUSIES —

De resultaten van dit onderzoek geven aan dat de berichtgeving van *Associated Press* over de algemene vergadering van UNESCO gericht was op een, als zodanig niet nader uitgewerkt, maar als "controversial" omschreven deel van de thematiek. De aard der omstredeheid werd ofwel bekend verondersteld, ofwel onbelangrijk geacht voor de afnemers. De berichten waren in meerder-

heid incidenteel van aard en zonder verklarende achtergrond. Meninge van deelnemers aan de vergadering, zoals weergegeven door AP, zijn voor het merendeel afkomstig uit de VS en Europa. Dit is ook waar een belangrijk deel, in ieder geval het meest kapitaalcrachtige, van de AP-afnemers te vinden is. Wanneer we de Amerikaanse media-organisaties niet meerekenen is deze tendens in de nederlandse vertalingen nog sterker. Hoewel de Derde Wereld een meerderheid vormt in de 146 leden tellende UNESCO, worden slechts drie landen aangehaald, waarvan er één, Sri Lanka, onvoorwaardelijk voorstander was van de oorspronkelijke "controversial" ontwerpverklaring. Deze conclusies lijken beide eerder genoemde vooronderstellingen te wettigen. Sterker: Er lijkt nauwelijks een betere illustratie te vinden voor de netelgheid van de onderhavige problematiek en de wenselijkheid van een uitgebreide discussie, dan de wijze waarop A.P. de totstandkoming van de mediaverklaring behandelde.

Noten:

1. J. H. J. van den Heuvel, Problemen van internationale communicatie, *Massacommunicatie* VI/4 (oktober 1978). Hierin staat ook de letterlijke tekst van de ontwerpverklaring.
2. *Developing Mass Media in Asia*. UNESCO reports and papers on Mass Communication, no. 30. Paris 1960.
3. Zie voor een gelijksoortige indeling J. F. Gunter, An introduction to the Great Debate, *Journal of Communication*, Autumn 1978.
4. Net zo min als "de westerse landen" is "de Derde Wereld" een eenduidig concept. In feite zijn die niet-gebonden landen de enige politieke realiteit in de Derde Wereld.
5. Zie K. Brants en W. Kok, De Derde Wereld en de Nederlandse Pers, *Intermediair* 51, 1977.
6. Th. Ruyter, De Derde Wereld en de nieuwsvoorziening; naar een nieuwe internationale ordening van de informatie, *Internationale Spectorator*, november 1976.
7. Globaal, omdat het overzicht is gebaseerd op de knipseldienst van de *Rijksvoorlichtingsdienst* en eigen archiefmateriaal, waardoor er mogelijk iets aan de aandacht is ontsnapt. Om een kwalitatieve vergelijking mogelijk te maken, is op dezelfde wijze te werk gegaan als bij de analyse van het ILET-congres (zie noot 5.). Bij dit kwalitatieve overzicht zal niet altijd iedere scribent volledig recht gedaan kunnen worden. Getracht is de beschrijving tot een aantal zo typerend mogelijke voorbeelden te beperken, dan wel een ideaal-typische weergave te ontwerpen.
8. *Spreekbuisgiganten; wie bepalen ons nieuws en hoe*. Uitgave van *Vara/Novib*, 1978. De nadruk ligt in deze uitgave op het commerciële karakter van de vier grote persbureaus en tv-producent *Visnews*. Naast feitelijk materiaal bevat de brochure interviews met leidinggevende functionarissen van de betreffende ondernemingen, zoals die gedeeltelijk ook te vinden waren in de twee tv-uitzendingen.
9. Op 21 december 1978 verscheen in *NRC/Handelsblad* nog een artikel van het lid van de nederlandse UNESCO-delegatie, dr. Klaver, *Gevecht om media-declaratie is slechts de eerste ronde*. Dit artikel verscheen buiten de onderzochte periode.
10. J. Tunstall, *The media are American*. New York/London 1977, p. 31.
11. BBC 1, Inside the News, 25 november 1974. Geciteerd in Ph. Harris, A Third World News Deal? Behind the smokescreen, *Index on Censorship*, september/october 1977, vol 6/no. 5.
12. Uit de AP-publicatie "World Service Signposts", 1971.
13. Voor zover na te gaan steekt dit nog gunstig af bij de verdeling in de kranten.

Een eerdere versie van dit artikel werd als paper gepresenteerd op een seminar van de *Youth Movement for the New International Order* over "Mass Media in Europe and the New International Information Order", in Kopenhagen, december 1978. Voor zijn suggesties dank ik verder Walther Kok.

KRONIEK

F. SAEYS

ACHTSTE VLAAMS CONGRES VOOR COMMUNICATIEWETENSCHAP

Op 26 en 27 oktober 1978 had in het Brusselse *Egmontpaleis* het achtste *Vlaams congres voor Communicatiewetenschap* plaats. Deze congressen worden om beurten georganiseerd door de centra voor communicatiewetenschap van de KUL, de RUG en de VUB. De achtste uitgave van de *Vlaamse Congressen voor Communicatiewetenschap*, verzorgd door het Centrum van de Leuvense Universiteit, was geïnspireerd door het 25-jarig bestaan van de televisie in België. Het congressthema luidde: "25 jaar televisie in Vlaanderen: aanpassing of transformatie van een cultuur?" Nochtans bleven zowel de opzet als de uitstraling van dit congres niet tot Vlaanderen beperkt.

In zijn openingsrede wees rektor De Somer (KUL) op het belang van de televisie en van de massamedia in het algemeen voor de verspreiding van informatie over de vorderingen van de wetenschap. Minister van Nederlandse Cultuur De Backer had het o.m. over de rol van informatie en ontspanning voor de ontvoogding van een gemeenschap. Blikvanger op de eerste congresdag was Prof. Dr. E. Katz (*Communication Institute*-Hebrew University of Jerusalem) die een zeer boeiend overzicht naar voren bracht van de belangrijkste, vooral sociologisch geïntereerde tendenzen in de moderne communicatiewetenschap. Prof. Katz besteedde voornamelijk aandacht aan het onderzoek naar de socialisatie via de media, de kenniskloof, de "agenda setting", de media-effecten en de ideologische effecten. Uit dit overzicht bleek dat heel wat uitgangspunten van de jonge communicatiewetenschap reeds grondig gerelativeerd werden,

terwijl er op het gebied van de onderzoeksmethodes nog veel te perfectioneren valt. De genuanceerde persoonlijke opvattingen van Prof. Katz over uitgangspunten en methodes voor het media-onderzoek lieten nog vele vragen open, waarop nader kon ingegaan worden tijdens de namiddagzitting in een panelgesprek met Prof. Peters (KUL) als moderator.

Prof. J. Blumler (Leeds) merkte onder meer op, dat de wetenschappelijke belangstelling voor het massacommunicatieproces, zoals door Prof. Katz geschetst, tot nogtoe voornamelijk een Amerikaanse aangelegenheid is, maar dat er anderzijds toch een zo verscheiden aanpak is van de problemen, dat het haast een onmogelijke opgave moet geweest zijn hiervan een overzicht te willen brengen. Prof. Blumler sprak verder vooral over het "uses and gratifications"-onderzoek. Prof. K. Holzamer (Mainz) van zijn kant vertolkte de mening van vele mensen uit de media-praktijk met zijn verzuchting om meer direct bruikbare resultaten. De invloed die uitgaat van de massamedia op de maatschappij mag volgens hem niet afgeleid worden uit steekproeven en statistisch onderzoek alleen, aangezien deze methoden te weinig rekening houden met de individuele reactie van de recipiënt op de boodschap.

In het kader van de vraag naar technische hulpmiddelen om de toenemende informatiestroom te kunnen verwerken had de wetenschapsfilosoof Prof. Dr. S. J. Doorman (Delft) het over de mogelijkheden om computerprogramma's op te stellen, die het menselijk denken zeer dicht benaderen. Vanuit zijn studies

hierover en zijn ervaringen als directeur van de VPRO ziet Prof. Doorman de techniek zo evolueren, dat het gebruik van de massamedia in de loop van de komende eeuw aan banden zal moeten gelegd worden. In het huidige aanbod van de elektronische media betreft hij vooral de toenemende homogeniteit.

Op deze laatste idee werd nog teruggekomen door het panel dat tijdens de voormiddagzitting van de tweede congresdag, onder het voorzitterschap van Prof. Dr. P. Kluyskens (RUG), zocht naar de invloed van de televisie op de cultuur, de politiek, het gezin. Deze drie thema's werden respectievelijk behandeld door Prof. Dr. E. Vermeersch (RUG), Senator H. Vanderpoorten en de heer B. Hertecant, na een historische toelichting over de BRT door de heer J. Fleerackers en een filosofische situering van het medium televisie door Prof. Dr. M. Wildiers.

Tijdens de namiddagzitting werd door Prof. Dr. E. De Bens (VUB) een status quaestionis gepresenteerd van het bestaande onderzoek. Prof. De Bens merkte op dat het media-onderzoek in Vlaanderen tot nogtoe zeer beperkt bleef en brak een lans voor meer krediet op dit gebied - zowel letterlijk als figuurlijk - voor de Centra voor Communicatiewetenschap. Zij sloot zich aan bij Prof. Verhulst, die in zijn openingsrede tot de tweede congresdag gepleit had voor meer samenwerking tussen de centra voor communicatiewetenschap en de BRT.

Twee onderzoeken werden nader toegelicht. De heer H. Santy, hoofd van de studiedienst van de BRT, had het over de evolutie in de relatie tussen Vlaamse televisie en het publiek, terwijl Prof. Dr. G. Fauconnier (KUL) verslag uitbracht

van een onderzoek naar het kijkgedrag van de kabelabonnees in Leuven. Prof. Dr. L. Boone (KUL) tenslotte formuleerde, vertrekkend vanuit het Lasswell-model, een aantal aanbevelingen voor verder onderzoek in België.

In zijn slottoespraak gaf de heer M. Coppieters volmondig toe dat het mediabeleid in de toekomst moet stoelen op het wetenschappelijk onderzoek. Hij kondigde ook aan dat de commissie voor de BRT van de *Vlaamse Cultuurraad* wordt omgedoopt tot een commissie voor het mediabeleid.

Dit achtste *Vlaams Congres voor Communicatiewetenschap* was enorm rijk aan materiaal, misschien wel iets te rijk, want het bleek zeer moeilijk voor de meeste congressisten zich gedurende twee volle dagen op het gebeuren te concentreren.

Dit euvel werd evenwel gedeeltelijk opgevangen door een zeer interessante voorbereidende brochure, uitgegeven door het *Centrum voor Communicatiewetenschappen* van de Leuvense Universiteit, dat ook een uitgebreid congresverslag zal publiceren. Het meest storende element in het congres was misschien wel dat de bedoelde doorstroming van de eerste naar de tweede congresdag niet helemaal tot zijn recht is gekomen, in de eerste plaats omdat het niet zo duidelijk was tot welk publiek dit congres zich precies richtte, in de tweede plaats omdat sommige sprekers die het "Gezichtspunt Vlaanderen" zouden toelichten de eerste congresdag niet meemaakten, en in de derde plaats omdat de agenda zo zwaar beladen was, dat er nauwelijks tijd overbleef voor discussie. Een ideale congresformule is dus ook in de communicatiewetenschap nog niet gevonden.

KORTE BESPREKINGEN

UNESCO-UITGAVEN

Sinds de vorige opgave in **Massacomunicatie** (5, 1977, no. 4, blz. 157) zijn er bij de UNESCO in Parijs enkele uitgaven verschenen, die hieronder worden opgesomd.

In de serie "**Reports and papers on mass communication**" verschenen:

- no. 79. "The economics of book publishing in developing countries" (nog geen exemplaar ontvangen)
- no. 80. "Media studies in education", Unesco-kenmerk: (B. 10) CC. 76/XVIII/80 A, ISBN 92-3-101446-3, 92 blz.
- no. 81. "External radio broadcasting and international understanding; broadcasting to Yugoslavia", Tomo Martelanc e.a., Unesco-kenmerk: (B. 6) CC. 77/XVII/81 A, ISBN 92-3-101523-0, 51 blz.
- no. 82. "The book in multilingual countries; a survey based on the proceedings of the symposium on the publication of books in the various languages of multilingual countries (Moscow - Alma Ata, USSR, 6-10 september 1976)", Abul Hasan, Unesco-kenmerk: (B. 8) CC. 78/XVII/82 A ISBN 92-3-101573-7, 40 blz.

Deel 80 over "media education" bevat een reeks beschrijvingen van de verhouding tussen media en edukatie in de USA, de USSR en in een aantal Westeuropese landen. Vier punten die regelmatig terugkeren zijn:

1. audio-visuele expressie: activiteiten met media als expressie-middelen
2. het probleem of er meer nadruk gelegd moet worden op de "media als kunst of op de media als communicatie" ("media" - als u begrijpt wat ik bedoel)
3. de relatie tussen media-edukatie en media als hulpmiddelen bij het onderwijs
4. de plaats van media-edukatie als on-

derdeel van vakken als literatuur, kunst, maatschappijleer, enzovoort, of als vak op zich.

De bijdrage over de ontwikkeling in Nederland is van Gerard Kruger.

Deel 82 over het boek in meertalige landen besluit met de konstatering dat het in Europa wel goed zit met het uitgeven van boeken van nationaal, regionaal en lokaal belang. In de ontwikkelingslanden bestaan op dit punt veel problemen, niet alleen vanwege het gebrek aan middelen, maar ook vanwege de nalatigheid en tegenwerking van de kant van de autoriteiten en de binnen- en buitenlandse uitgevers. De ontwikkelingslanden dienen boeken die van nationaal of zelfs plaatselijk belang zijn te produceren en hiervoor programma's en subsidies ter beschikking te stellen.

De reeks "**Communication policies in . . .**" wil het communicatie-beleid in verschillende landen op een vergelijkende wijze in kaart brengen. De eerste vijf studies zijn gewijd aan Europa. Latijns-Amerika is vertegenwoordigd met uitgaven over Brazilië, Peru, Columbia en Costa Rica. Op dit moment verschijnen de deeltjes over Azië: Japan, India en Sri Lanka. De serie is zeer nuttig wanneer men zich op de hoogte wil stellen van de ontwikkeling van de massakommunikatie en het beleid ten aanzien van massakommunikatie in het buitenland.

In de serie "**Monographs on communication technology and utilization**" hebben de deeltjes over super 8 en over film-animatie gezelschap gekregen van:

- Sumanta Banerjee, "AUDIO CASSETTES: THE USER MEDIUM", deel 3, Unesco, Parijs, 1977, Unesco-kenmerk: (B. 8) CC. 76/XXVI/3 A, ISBN 92-3-101468-4, 53 blz. ill., lit. verw.

- Lorette, J. Atienza, "VTR WORKSHOP: SMALL FORMAT VIDEO", deel 4, Unesco, Parijs, 1977, Unesco-kenmerk: (B. 14) CC. 76/XXVI/4 A, ISBN 92-3-101467-6, 114 blz., ill., lit. verw.

De serie is bedoeld voor hen die in ontwikkelingslanden met kleine budgetten in communicatie-projecten werken. In een vorige bespreking constateerde ik dat de beide eerste deeltjes vooral technische informatie bevatten en weinig bieden over de toepassingsmogelijkheden in ontwikkelingslanden. In deel 3 en 4 is aan de toepassingsmogelijkheden een apart hoofdstuk gewijd. Niettemin blijft het een serie die voor de communicatiewetenschapper "pur sang" slechts zijdelings van belang zal zijn.

Als vervolg op de "**List of documents and publications in the field of mass communication**", die bijgewerkt was tot en met 1975, verschenen deel 2 en 3 die publikaties uit 1976 respectievelijk 1977 omvatten.

Nieuw is "**An annotated bibliography of unesco publications and documents dealing with space communication - 1953-1977**", Unesco, Parijs, oktober 1977, Unesco-kenmerk: CC. 77/

WS/38, 102 blz. Zowel voor deze als voor de hiervoor genoemde bibliografie geldt dat niet alle uitgaven openbaar zijn. Ze kunnen echter geraadpleegd worden in het "Mass communication documentation centre" en ook in filiaal-bibliotheken van de UNESCO. Sommige recente uitgaven zijn te verkrijgen bij de nationale distributeurs (zie hieronder).

Wie een interkontinentale teleconferentie wil houden met teleks-, telefoon-, fascimile-, radio-, komputer- en visiofoonverbindingen via de Frans-Duitse satelliet Symfonie moet het verslag lezen dat de UNESCO opstelde over de teleconferentie gedurende de 19de zitting van haar Algemene Vergadering: "A teleconference experiment; Paris-Nairobi", Unesco, Parijs, 1977, Unesco-kenmerk: CC. 77/WS/42.

De uitgaven van de UNESCO zijn in Nederland verkrijgbaar bij Nijhoff in Den Haag en bij Keesing in Amsterdam. In België kan men terecht bij Jena de Lanoy te Brussel. Het adres van de UNESCO in Parijs is: Department of mass communication, 7 Place de Fontenoy, 75700.

Jack Saarloos

BOEKBESPREKINGEN

VARIANTEN VAN KUNSTKRITIEK, vakgroep massacommunicatie, interfacultaire vakgroep esthetica en cultuurfilosofie. Universiteit van Amsterdam, 1978. Het rapport is voor f 10,— te koop bij het Instituut voor Perswetenschappen (vakgroep massacommunicatie) Oude Hoogstraat 24 1012 CE Amsterdam. De oplage is nog maar zeer beperkt voorradig.

Deze studie wordt gelanceerd als een interdisciplinaire benadering van de kunstkritiek. Het interdisciplinaire slaat dan op de gezamenlijke inbreng van de kunstfilosofie en de massacommunicatie-wetenschap. Beide hebben dan een theoretische inbreng in het verklaren van het verschijnsel kunstkritiek. Het is juist dat sommige maatschappelijke verschijnselen niet vanuit een discipline in totaliteit te vatten zijn. Maar is het noodzakelijk dat dit gebeurt? Op sommige momenten wel, zeker als het de ontwikkeling van de wetenschap, en daarin vooral de verhoudingen tussen de wetenschappen, aangaat, en daardoor meer zicht op het onderzochte fenomeen verkregen wordt. Echter deze aanpak vindt meestal plaats op universiteiten, tussen vakgroepen.

Beleidsinstanties, waaronder zowel de overheden als bedrijven, krijgen de antwoorden op hun onderzoeksvragen meestal niet uit interdisciplinaire studies, omdat op de eerste plaats onderzoeksbureaus nogal gespecialiseerd zijn en op de tweede plaats omdat interdisciplinaire studie veelal veel theoretisch voorwerk vereist, waarvoor de meeste onderzoeksbureaus niet geëquipeerd zijn. Als wij ervan uitgaan dat bepaalde kwesties om een interdisciplinair antwoord vragen dan kan er bijvoorbeeld contact gelegd worden tussen een onderzoeksbureau en de universiteit. Een dergelijke combinatie kan zowel de theoretische voorbereiding als onderzoekuitvoering waarborgen.

Blijft staan dat een interdisciplinair antwoord niet altijd gevraagd mag worden omdat de tijd en kosten van een dergelijke aanpak soms niet beantwoorden

aan de belangrijkheid van de vraag.

Het onderzoek zelf. Een in de tijd nogal grote, wisselende, groep studenten heeft aan de twee gedeelten van de studie gewerkt.

Het eerste gedeelte betreft een beschouwing van de ontwikkelingen van de kunsttheorie, waarbij de sociaal kritische- en marxistische richting de accenten krijgen.

De sociaal kritische en marxistische variant van de kunstbeschouwing plaatsen de kunst in de totaliteit van de situatie waarbinnen kunst gemaakt wordt, het totale productieproces in relatie met de samenleving.

Van hieruit geredeneerd bezit de kunst een emancipatoire functie. Dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld de autonomistische benadering, die de kunst als autonoom verschijnsel beschouwt en waaruit een esthetica-begrip gedestilleerd wordt dat een geheel eigen leven leidt. Het eerste gedeelte mondt uit in de marxistische kunstopvattingen van J. F. Vogelaar; dit is tevens een inleiding op het tweede gedeelte van de studie, waarin een kwalitatieve inhoudsanalyse wordt gemaakt van recensies in Nederlandse dag- en weekbladen en tijdschriften naar aanleiding van een gebundelde uitgave van kritieken van J. F. Vogelaar, getiteld *"Konfrontaties, kritieken en commentaren"* uitgegeven door de SUN, Nijmegen 1974, waarin Vogelaar beschouwingen wijdt aan voornamelijk de Nederlandse literatuur.

Bij het lezen van het eerste gedeelte ontstaat een onbevredigend gevoel. Alles is te compact. Vooral als een aantal kunsttheorieën naast elkaar worden gezet rij-

zen er een aantal vragen, bijv. naar een betere verduidelijking van de kunstbegrippen van de verschillende richtingen; wat verstaan zij er precies onder?

Of naar verduidelijking van andere begrippen. Men moet behoorlijk ingewijd zijn om het allemaal goed te kunnen volgen. Een aantal voorbeelden wat betreft de behandeling van bepaalde kunstvormen door de kunsttheoretische richtingen zou op zijn plaats zijn geweest.

Het tweede gedeelte is van betere kwaliteit. Zoals eerder vermeld wordt hierin een kwalitatieve inhoudsanalyse gemaakt van recensies naar aanleiding van de uitgave "Konfrontaties." van J. F. Vogelaar.

De meetlat waarmee de recensies worden beoordeeld bestaat uit een aantal geoperationaliseerde vragen. Deze vragen betreffen de aandacht die in de recensies is besteed aan thematische trefwoorden. Deze trefwoorden worden ontleend aan een tweetal gedeeltes van de betreffende boek van Vogelaar. Je zou kunnen zeggen dat deze trefwoorden essentiële onderdelen zijn van de marxistische kunsttheorie.

Zo hebben de vragen betrekking op bijv. achtergrondinformatie (besteedt de recensent hier aandacht aan?), sociaal kritische vraagstukken, aspecten van Vogelaaars kritiekopvatting.

Als deze analyse gedaan is worden de resultaten samengebracht, tevens wordt beoordeeld of de verschillende recensies pro of contra, of pro en contra Vogelaaars opvattingen zijn.

Belangrijke elementen van deze analyse zijn: (1) lengte van het artikel (2) waaraan

werd aandacht besteed (beantwoording van de geoperationaliseerde vragen) (3) vond er een negatieve dan wel positieve evaluatie plaats.

Een tweetal belangrijke conclusies:

- een grote onbekendheid met de materie waarover Vogelaar schrijft,
- aandacht en waardering hebben met elkaar te maken, weinig aandacht betekent veelal een negatieve evaluatie.

Jammer dat de kunsttheoretische houding van de recensenten niet beter onder de loep is genomen. Dan zou het waarom van de verschillende reacties explicieter gemaakt kunnen worden.

Heeft voortliggende studie bijgedragen tot wetenschappelijke kennis? Op de eerste plaats met betrekking tot de massacommunicatie-wetenschap. In het hoofdstuk "afsluitende opmerkingen" (en pas daar) wordt een modaal communicatiemodel op het materiaal gelegd. Het blijkt dat het model in al zijn eenvoud voldoet maar dan alleen als kapstok. Theorievorming moet rond de rolbezetting in het model plaatsvinden.

Dit gebeurt in deze studie, hoewel een eerdere invoering van dit model met daaraan gekoppeld een andere rangschikking van het materiaal een beter beeld van de problematiek had kunnen opleveren.

Op de tweede plaats heeft deze studie, zoals de inleiding stelt, uitgewezen dat interdisciplinaire aanpak niet alleen kan, maar ook voor sommige maatschappelijke verschijnselen noodzakelijk is.

Jan Both

Cees Hamelink, DE MYTHE VAN DE VRIJE INFORMATIE. Baarn 1978, uitgeverij In den Toren, 156 blz., bibl., fl. 18,50, ISBN 90-6074-4094-2

Ook al heeft men de auteur al eens over dit onderwerp horen praten via een van de vele lezingen, die hij in ons land gegeven heeft, loont het toch de moeite kennis te nemen van dit 156 pagina's tellende boek. Het is een bewerking van

'The Corporate Village' van dezelfde auteur naar de nederlandse situatie. Hamelink plaatst een aantal vraagtekens bij het heilig huisje van de vrije informatie, en ontmaskert, d.m.v. een indrukwekkende reeks feiten, de mythe van

de vrije informatie. Er is volgens de auteur sprake van een mythe, omdat er gesuggereerd wordt, dat er een vrije internationale uitwisseling van informatie bestaat. In werkelijkheid echter, is informatie een commercieel goed, waarvan de productie en verspreiding beheerd worden door grote transnationale ondernemingen.

Er is sprake van eenzijdigheid in de *richting* van het nieuws: een éénrichtingsverkeer van nieuws, T.V.-programma's, films en tijdschriften van de rijke landen naar de arme landen.

Verder is er eenzijdigheid in de *samenstelling* van de internationale informatiebronnen: slechts 80 transnationale ondernemingen beheren 75% van de internationale informatie-markt.

Bovendien is er nog sprake van eenzijdigheid in de *inhoud* van de informatie. Doorslaggevend in de selectie beslissingen van de informatie-industrie is het commerciële belang. Dit is bepalend hoe en wat er geproduceerd wordt. Volgens de auteur heeft een gebeurtenis een goede kans nieuws te worden, wanneer aan een of meerdere van de volgende kenmerken wordt voldaan (pag. 122):

- hij moet plaats vinden op een geschikt tijdstip (i.v.m. deadlines)
- duidelijk zijn
- beantwoorden aan maatschappelijke vooroordelen
- een zeker element van verrassing inhouden
- incidenteel zijn
- personen als oorzakelijke factor hebben
- vooral belangrijke personen betreffen
- negatief zijn

Een verder bewijs voor eenzijdige inhoud is het feit dat 'op een willekeurige zaterdagavond miljoenen mensen van Hong Kong tot Venuzuela en van Australië tot Nederland kijken naar de avonturen van *McCloud, Baretta of Kojak*'.

De drie genoemde vormen van eenzijdigheid beperken onze visie op de wereld, i.p.v. vensters op de wereld werken de media als 'kijkgaten met oogkleppen' (pag. 31).

Deze eenzijdigheid wordt verdoezeld door de veelvormigheid (kwantitatief) in het informatie-industrieaanbod. Naast de *Bild-Zeitung* is er in Duitsland toch maar een Fassbinder. Deze veelvormigheid is volgens Hamelink echter misleidend, aangezien het de aandacht afleidt van het feit dat de 'goede' ('van mij, CvR) producten uitzonderingen zijn en dat het internationale informatiepakket grotendeels bestaat uit universeel verkoopbare producten, met een zo neutraal en onkritisch mogelijke inhoud (pag. 92).

Het wereldbeeld, dat we door de media gepresenteerd krijgen, is dus eenzijdig en de vrije informatiestroom blijkt een mythe. Dit rechtvaardigt de vraag naar alternatieven. Op de eerste plaats moet er volgens de auteur een betere controle komen op de informatie-media. Beter, in de zin van daadwerkelijke controle vanuit het belang van de mediaconsument en geen controle als mechanisme voor de overheid om censuur toe te passen (zie hoofdstuk 1: bedreiging en verdediging van de vrije informatie). Verder zou het langzaam opgang komende ontvangersverzet (bijv. actiegroepen van verontruste ouders tegen de invloed van bepaalde reclame-spots) geactiveerd moeten worden.

Aangezien er een nauwe samenhang is tussen de bestaande (internationale) economische orde en de bestaande (internationale) informatie orde, kan er alleen een fundamentele verandering in de informatie-stroom komen, wanneer de gemonopoliseerde economische macht herverdeeld wordt. Gelijkere spreiding van informatie en gelijkere toegang tot informatie zou slechts mogelijk zijn via een gelijkere spreiding van macht in de samenleving (Pag. 141-142).

De alternatieven zijn wat summier en dat is jammer, al kondigt de auteur wel aan daar in een nieuw boek verder op door te gaan.

Een andere beperking van het boek is de afwezigheid van een terugkoppeling naar massacommunicatieve theorievorming op punten, waar dat eigenlijk noodzakelijk was geweest. Zo worden er

bijv. voor de eenzijdige inhoud van de producten der informatie-industrie geen verklaringen gezocht bij de selectiviteitsstudies en meer in het bijzonder de gatekeeper-studies.

Toch is het de moeite waard kennis te

nemen van dit boek, aangezien het helder geschreven is en over een onderwerp gaat, waarover nog (te) weinig gepubliceerd is.

Cees van Riel

Cees Hamelink, DERDE WERELD EN CULTURELE EMANCIPATIE, 1978 Het Wereldvenster Baarn ISBN 90-293-9686-5, 159 blz., bibl., fl. 22,50.

'Menselijk samenleven wordt gekenmerkt door een grote verscheidenheid aan culturen. Sinds enkele decennia wordt deze verscheidenheid bedreigd door de massale export van Noord Amerikaanse cultuur naar landen van de Derde Wereld. Daar worden de authentieke culturen zo overspoeld dat hun voortbestaan op het spel staat. Culturele emancipatie van de Derde Wereld is een pleidooi voor het behoud van een culturele verscheidenheid, die levensnoodzakelijk is', stelt Hamelink in zijn voorwoord.

In het eerste hoofdstuk - Culturele verscheidenheid bedreigd - begint de auteur met een aantal indrukwekkende voorbeelden van het proces van culturele gelijkenschakeling en de prijs die de Derde Wereld daarvoor betaalt: in Singapore speelt een in traditioneel Maleis kostuum gestoken band op hartverscheurende wijze een imitatie van Fats Domino's *I'm in the mood for love*; in Senegal staan mobiele video-units te verroesten omdat men de voorkeur geeft aan naar westerse normen ingerichte (dure) studio's; in Zuid-Afrika komt een huidcrème op de markt die de zwarte huid een tint lichter moet maken (black is niet meer beautiful); veel uitzendingen van *All India Radio* zijn getrouwe kopieën van BBC-voorbeelden en de belangrijkste Indiase kranten konden in Londen gemaakt zijn; in veel Derde Wereldlanden sterven baby's omdat de goede en goedkope borstvoeding wordt vervangen door geïmporteerde westerse melkpoeder.

Dit proces van culturele gelijkenschakeling

is zonder historisch precedent. In de geschiedenis hebben culturen elkaar altijd beïnvloed; juist de rijkste culturele tradities ontstonden op de ontmoetingsplaatsen van uiteenlopende culturele patronen.

De laatste decennia is steeds meer sprake van een éénrichtingsverkeer vanuit de westerse wereld naar de ontwikkelingslanden toe; hierbij spelen transnationale industriële, financiële en informatie-ondernemingen een grote rol. Zij vormen de ruggegraat van de hooggeïndustrialiseerde markteconomie; tevens *bemiddelen* zij via een reeks kanalen de aanpassing aan de specifieke omgeving die deze economie creëert en *exporteren* zij op wereldschaal deze omgeving en de aanpassing daaraan (overdracht van technologie, reclame, onderwijs).

Het tweede hoofdstuk - Verzet tegen culturele gelijkenschakeling: nationale initiatieven - opent met een citaat van Mahatma Gandhi: 'Ik wil niet dat mijn huis aan alle kanten ingesloten is. Ik wil dat de culturen van alle landen vrijelijk rondom mijn huis waaïen, maar ik weiger door één ervan van de sokken geblazen te worden'.

In steeds meer landen dringt volgens Hamelink het besef door dat men van de sokken geblazen is en probeert men de eigen nationale cultuur veilig te stellen. Nu is dat begrip 'eigen nationale cultuur' in veel opzichten misleidend; in veel gevallen bestaat die niet meer en is niet meer terug te halen. Verder is er - zeker in veel Derde Wereldlanden - niet één nationale cultuur, maar een veelheid van

lokale- of stamculturen, die zeer vaak op gespannen voet staan met elkaar. Ook kan men zich afvragen of authentieke, traditionele cultuurpatronen in alle gevallen een werkelijk adequate aanpassing zijn aan de omgeving (clitoridectomie bijv.). Een extra complicatie is, dat in bepaalde gevallen traditionele cultuurpatronen worden misbruikt door transnationale ondernemingen om eventuele weerstanden tegen een nieuw produkt te overwinnen. Bovendien is de 'nationale cultuur' in veel landen niet meer dan het culturele systeem dat geadopteerd is door de dominerende bourgeoisie. Dit betekent, dat wanneer het streven naar een nationale cultuur ter sprake komt, steeds gevraagd moet worden wie die cultuur definieert en vanuit welke belangen.

Dan volgt een overzicht van initiatieven tegen culturele gelijkschakeling in achtereenvolgens Canada, Australië, Cuba, Peru, Mozambique, Tanzania en de volksrepubliek China.

Het derde hoofdstuk - Verzet tegen culturele gelijkschakeling: de internationale discussie - gaat nader in op de rol van de informatie-media: de spanning tussen de 'free flow of information' en de vertekening van de werkelijkheid die daardoor optreedt (zie ook C. Hamelink, De mythe van de vrije informatie). Een inventarisatie van de gevoerde discussies binnen en buiten UNESCO, uitmondend in een voorstel tot ontwikkeling van

een nieuwe internationale informatie-orde.

Het vierde hoofdstuk - Pleidooi voor culturele ontkoppeling - behandelt de vraag hoe de Derde Wereld zich cultureel kan emanciperen. Uitgangspunten hierbij zijn:

- culturele emancipatie kan niet losgemaakt worden van economische- en politieke emancipatie;
- culturele emancipatie omvat het totale culturele systeem (het geheel van instrumentele, symbolische en sociale relaties met de omgeving);
- informatieprocessen spelen een vitale rol in culturele gelijkschakeling en emancipatie;
- informatieprocessen omvatten het geheel van in een samenleving uitgewisselde symbolen.

In de volgende veertig pagina's gaat Hamelink hier uitgebreid op in.

In zijn nawoord vraagt de auteur zich af: 'Wat kan de bijdrage van een land als Nederland zijn aan de culturele emancipatie van de Derde Wereld?'. Hij geeft vervolgens duidelijke richtlijnen aan voor het beleid van de Nederlandse *overheid*, de Nederlandse *informatiebedrijven* en het Nederlandse *publiek*.

Een korte, maar krachtige bibliografie omtrent de diverse aangesneden onderwerpen rond dit uitstekende, helder en boeiend geschreven boek af.

Nol Reijnders

ONDERZOEKSVERSLAG

DE TELEVISIE ALS LEERMIDDEL VOOR DE OPEN SCHOOL, het verslag van een enquête

DIEDERIK KERSTEN/OENE WIEGMAN

In het kader van het samenwerkingsproject van de *Stichting Teleac* en het *Instituut voor Sociale Psychologie* van de Rijksuniversiteit te Utrecht is in het voorjaar van 1978 een telefonische enquête verricht onder een steekproef, die representatief mag worden geacht voor de Nederlandse bevolking van 15 jaar en ouder. De desbetreffende enquête kwam tot stand met medewerking van de afdeling Kijk- en Luisteronderzoek van de NOS, die het veldwerk en de statistische verwerking verzorgde.

De vragen in deze enquête hadden betrekking op de thematische televisieprogramma's, die de *Stichting Teleac* verzorgt voor de *Proefprojecten Open School*. Deze programma's zijn bedoeld om de belangstelling van de deelnemers aan de *Proefprojecten Open School* voor de diverse thematische onderwerpen uit het onderwijsleerpakket te wekken. Deze thematische programma's kenmerken zich door hun algemeen vormend karakter.

Op dit moment is een vijftal thema's vastgesteld, t.w.: de thema's "Scholing, wat schiet je ermee op?" (verder aangeduid als Onderwijs), "Wonen, een dak boven je hoofd" (Wonen), "Waarom werk je eigenlijk?" (Werken), "Gezondheid", en "Kommunikatie" ¹⁾.

In de telefonische enquête zijn vragen gesteld met betrekking tot de volgende punten:

1. Thema's van de *Open School*: Ten aanzien van de vijf bovengenoemde thema's vragen we ons af, hoe het staat met de belangstelling hiervoor.
2. Media van de *Open School*: Een tweede categorie vragen in dit on-

derzoek heeft betrekking op media van de *Open School*. We zullen in deze het begrip "media" ruim hanteren, zoals dat in het *Open-School*jargon gebruikelijk is. Met "media" duiden we hier aan: de manieren waarop de deelnemers aan de *Proefprojecten Open School* de leerstof kunnen doorwerken. Onze aandacht zal daarbij uitgaan naar een beperkt aantal van deze manieren, namelijk: de televisieprogramma's, die de *Open School*-deelnemers ter beschikking staan, het schriftelijk materiaal en de groepsbijeenkomsten. Verder zal in dit verband als medium opgevat worden: het geheel aan informele contacten waarover de deelnemers aan de *Proefprojecten Open School* door hun participatie in dit project beschikken.

Ten behoeve van het onderzoek zijn de vier hierboven genoemde media met het oog op de dagelijkse situatie van de meeste Nederlanders geoperationaliseerd als: televisieprogramma's, het lezen in kranten en tijdschriften, het deelnemen aan een praatgroep of discussiebijeenkomst buitenshuis, en het praten met mensen uit de eigen omgeving.

Vragen zijn gesteld over de aantrekkelijkheid van deze vier media, de mate waarin men van elk van deze media iets denkt op te steken, en naar welk van de vier media de voorkeur uitgaat.

3. Het opvoeren van deskundigen in televisieprogramma's:

In dit onderzoek is verder ingegaan op de vraag, of de presentatie van de leerstof in thematische televisieprogramma's bij voorkeur door "deskundigen" of door "niet-deskundigen" verzorgd moet worden. Anders geformuleerd: moet het informatiepakket in dergelijke programma's aangeboden worden door mensen

die traditioneel gezien worden als experts of door leken die op grond van levenservaring op de hoogte zijn van de materie?

4. De belangstelling voor televisiekursussen:

Tot slot is de algemene belangstelling voor televisiekursussen gepeild.

De respondenten in dit onderzoek waren de vaste 520 panelleden van de NOS van wie er 377 (= 71%) bereikt werden. Voor de gerapporteerde percentages geldt een foutenmarge van 5% (voor een steekproefverantwoording, zie bulletin B77-078 van de NOS).

Gerapporteerd zullen worden de gegevens van de gehele steekproef. Daar naast zullen echter gegevens met betrekking tot een aantal specifieke deelgroepen uit de gehele steekproef aan de orde gesteld worden. Het gaat hier om de volgende deelgroepen:

1: "kansarmen"

- 1.1: alle lager geschoolde (geoperationaliseerd als LO - lager onderwijs - en LBO - lager beroepsonderwijs-) jongeren uit de steekproef tussen 15 en 26 jaar
- 1.2: alle lager geschoolde vrouwen zonder beroep tussen 26 en 59 jaar
- 1.3: de lager geschoolde beroepsbevolking tussen 26 en 59 jaar; deze deelgroep omvat mannen en vrouwen met beroep en tevens de mannen zonder beroep (welke laatste groep als potentiële beroepsbevolking kan worden aangemerkt)

2: "niet-kansarmen"

- 2.1: alle hoger geschoolde (geoperationaliseerd als ULO - uitgebreid lager onderwijs - en MO+ - middelbaar onderwijs en hoger -) jongeren uit de steekproef tussen 15 en 26 jaar
- 2.2: alle hoger geschoolde vrouwen zonder beroep tussen 26 en 59 jaar
- 2.3: de hoger geschoolde beroepsbevolking tussen 26 en 59 jaar; deze deelgroep omvat, evenals 1.3, mannen en vrouwen met beroep en tevens de mannen zonder beroep.

Bij het samenstellen van bovengenoemde deelgroepen zijn we uitgegaan van de drie doelgroepen van de *Open School*, t.w.: "kansarme" werkende jongeren, "kansarme" gehuwde vrouwen, en "kansarme" werkende volwassenen. Deze omschrijving van de drie doelgroepen van de *Open School* is in de praktijk moeilijk hanteerbaar. Er is namelijk enerzijds sprake van overlap tussen de drie doelgroepen, zoals bijvoorbeeld het geval is bij werkende gehuwde vrouwen: zij vallen zowel in de categorie "werkende volwassenen" als in de categorie "gehuwde vrouwen". Anderzijds veronderstellen we, dat in de praktijk van de *Proefprojecten Open School* de criteria, die de drie doelgroepen kenmerken, niet zó strikt gehanteerd zullen worden: zo zal een werkeloze jongere ook tot de groep werkende jongeren gerekend worden.

Vanwege de hier genoemde redenen en mede om een al te klein aantal personen per deelgroep te vermijden, is gekozen voor de samenstelling van de deelgroepen, zoals hierboven weergegeven. Zoals duidelijk zal zijn, vormen de deelgroepen 2.1 tot en met 2.3 de "niet-kansarme" tegenhangers van respectievelijk deelgroep 1.1 tot en met 1.3.

Naast de boven besproken indeling van de steekproef in deelgroepen waarvoor de doelgroepen van de *Open School* als uitgangspunt dienden, zijn tevens deelgroepen samengesteld op grond van gebruikelijke indelingsvariabelen als opleiding, geslacht, leeftijd en werksituatie (mensen uit de steekproef met een beroep versus mensen die nooit een beroep hebben uitgeoefend of momenteel werkloos zijn). In het kader van deze beperkte verslaggeving zal hieraan echter relatief minder aandacht besteed worden.

- THEMA'S VAN DE OPEN SCHOOL -

Van de vijf thema's van de *Open School* Onderwijs, Gezondheid, Wonen, Werken en Kommunikatie - heeft de Neder-

Tabel 1: De mate van aandacht die d.m.v. televisieprogramma's besteed zou moeten worden aan de thema's van de Open School (voor de gehele steekproef).

	onder- wijs	gezond- heid	wonen	werken	kommuni- katie
gemiddelde rangorde	3.06	2.49	3.27	2.96	3.21
Friedman	$X^2_r = 56.55; df = 4 = p < .0001; (n = 376)$				

lander de meeste belangstelling voor televisieprogramma's over het thema *Gezondheid*. Werken komt samen met Onderwijs op de tweede plaats, en wordt op geruime afstand gevolgd door Kommunikatie en Wonen (zie Tabel 1; hoe lager de score, des te meer belangstelling).

Hoewel er bij de diverse deelgroepen uit de steekproef verschillen zijn in de belangstelling voor televisieprogramma's over de verschillende thema's, springt bij praktisch al deze deelgroepen de belangstelling voor televisieprogramma's over *Gezondheid* eruit. Bij alle deelgroepen, of het nu lager of hoger geschoolde jongeren zijn, mannen of vrouwen, laag of hoog opgeleiden, jongere of oudere mensen - om er maar een paar te noemen -, blijkt de meeste belangstelling te bestaan voor televisieprogramma's over *Gezondheid*.

We vragen ons daarbij af, waarom juist het thema *Gezondheid* zoveel belangstelling geniet in bijna alle lagen van de bevolking. Bij het beantwoorden van deze vraag kunnen we alleen maar speculeren, maar drie zaken spelen o.i. daarbij een rol:

Allereerst is het thema *Gezondheid* erg concreet in tegenstelling tot bijvoorbeeld een thema als *Kommunikatie*.

Een tweede overweging, die hierbij in aanmerking genomen kan worden, is, dat *Gezondheid* een thema is, dat elke Nederlander aan den lijve raakt.

Voor de overige thema's lijkt steeds te gelden, dat een méér specifieke groep belang heeft bij het verstrekken van informatie over het betreffende thema. Bij het thema *Wonen* bijvoorbeeld, zouden dat met name de mensen kunnen zijn

met een slechte woongelegenheid, en bij het thema *Werken* met name de mensen die ontevreden zijn over hun arbeidssituatie. Maar voor het thema *Gezondheid* lijkt op te gaan, dat ook mensen met een goede gezondheid gebaat zijn bij informatie over dit onderwerp om gezond te kunnen blijven. We denken hier dan aan gezondheidsvoorlichting ter voorkoming van ziektes.

Een derde notie, die wij ter verklaring willen aanbieden, houdt verband met het idee dat men er zélf wat aan kan doen. We zouden deze notie kunnen herleiden op de "kosten-baten-theorie" van Thibaut en Kelley²⁾. Deze theorie gaat ervan uit, dat die gedragsalternatieven zullen worden gekozen, die relatief de minste "kosten" voor de betreffende persoon met zich mee brengen en die de meeste "baten" opleveren. Betrekken we deze veronderstelling op het voor handen liggende resultaat, dan betekent dit, dat men verwacht, dat de gedragsalternatieven aanbevolen in televisieprogramma's over *Gezondheid*, relatief weinig "kosten" en toch veel "baten" opleveren. Relatief betekent hier in vergelijking met de overige thema's. Immers, aanbevelingen voor het opheffen van slechte woonomstandigheden kunnen vaak niet anders dan met veel "kosten" (letterlijk en/of figuurlijk) voor de betreffende persoon worden waargemaakt.

Eenzelfde redenering kan men hanteren ten aanzien van onprettige werkomstandigheden, te geringe scholing en slechte contacten tussen mensen. Verandering aanbrengen in de eigen gezondheids-toestand, met name daar waar het gaat om het voorkomen van ziektes, heeft men daarentegen vaak veel meer zelf in de hand.

Niettegenstaande de algemene belangstelling voor televisieprogramma's over Gezondheid treden met name bij de "kansarme" en "niet-kansarme" deelgroepen uit de steekproef enige opvallende verschillen op. Van al deze zes deelgroepen blijken namelijk de lager en hoger geschoolede vrouwen zonder beroep de mééste belangstelling te hebben voor televisieprogramma's over het thema Gezondheid. De beroepsbevolking, en met name de categorie hoger geschoolden daarin, blijkt relatief de minste belangstelling te hebben voor televisieprogramma's over Gezondheid. Dit resultaat moet wellicht gezien worden tegen de achtergrond, dat vrouwen zonder beroep, in tegenstelling tot mensen die een beroep hebben, meestal de direkte zorg hebben voor de gezondheid van het hele gezin.

De overige analyses over de deelgroepen uit de steekproef leveren ook een interessant resultaat op voor het thema Onderwijs, het thema dat na Gezondheid en Werken de meeste belangstelling had in de gehele steekproef.

Van de zes deelgroepen uit de steekproef van "kansarmen" en "niet-kansarmen" blijken de lager en hoger geschoolede vrouwen zonder beroep de meeste belangstelling te hebben voor televisieprogramma's over het thema Onderwijs. Dit in tegenstelling tot de lager en hoger geschoolede jongeren, die de minste belangstelling hiervan blijken

te hebben. Bij deze jongeren is de belangstelling voor televisieprogramma's over Onderwijs ook kleiner dan voor televisieprogramma's over de overige thema's.

Dit laatste resultaat moet men wellicht bezien in het licht van het feit, dat de jongeren nog relatief kort geleden dagelijks met een of andere vorm van onderwijs in contact kwamen. Getuige hun geringe belangstelling, zijn hun ervaringen met het onderwijs wellicht niet altijd even positief geweest. Geheel in de geest van deze tijd, blijkt er bij de lager en hoger geschoolede vrouwen zonder beroep een grote belangstelling te bestaan voor televisieprogramma's over Onderwijs. De gemiste kansen uit het verleden samen met de gedachte van permanente edukatie lijken de belangstelling voor volwassenenedukatie in het algemeen (b.v. vos-kursussen, moedermavo's en ook de *Open School*) en ook de aandacht voor Onderwijs op televisie te doen toenemen bij deze groep vrouwen.

Ten aanzien van de andere thema's, Wonen, Werken en Kommunikatie, bleken geen opvallende verschillen tussen de deelgroepen uit de steekproef.

- MEDIA VAN DE OPEN SCHOOL -

Van alle gestelde mogelijkheden - t.w.: het volgen van televisieprogramma's, het praten met mensen uit de eigen omgeving, het lezen in kranten en tijdschrif-

Tabel 2: Voorkeur voor de media als manier om zich met de thema's van de Open School bezig te houden (voor de gehele steekproef).

	(1) tv- programma's	(2) mensen uit eigen omgeving	(3) kranten en tijdschriften	(4) buitenshuis in praatgroep	(5) geen mening
n	142	65	83	66	20
%	37.8	17.3	22.1	17.6	5.4

X^2 overall = 103.17; df = 4; p < .001

X^{21} vs 2 = 28.64; df = 1; p < .001

X^{21} vs 3 = 15.47; df = 1; p < .001

X^{21} vs 4 = 27.77? df = 1? p < .001

X^{22} vs 3 = 2.19; df = 1; n.s.

X^{22} vs 4 = 0.01; df = 1; n.s.

X^{23} vs 4 = 1.94; df = 1; n.s.

ten, en het deelnemen aan een praatgroep of discussiebijeenkomst buitenshuis - vindt de Nederlander het kijken naar televisieprogramma's de aantrekkelijkste manier om zich met de thema's van de *Open School* bezig te houden. Op geringe afstand worden de televisieprogramma's gevolgd door het lezen in kranten en tijdschriften en het praten met mensen uit de eigen omgeving. De minst aantrekkelijke manier om zich met de thema's bezig te houden vindt men het buitenshuis in een praatgroep of discussiebijeenkomst erover te praten.

Ook uit een andere vraag, waar de opdracht is expliciet de voorkeur uit te spreken voor één van de vier mogelijkheden, blijkt, dat televisieprogramma's verkozen worden boven elk van de drie andere mogelijkheden, die overigens bij deze vraag onderling weinig uiteenlopen (zie Tabel 2).

Als gevraagd wordt naar de mate waarin men iets denkt op te steken van de vier manieren om zich met de thema's bezig te houden, dan ontstaat dezelfde volgorde in de media als bij de vraag naar de aantrekkelijkheid: het meest denkt men op te steken van de televisieprogramma's, dan van het lezen in kranten en tijdschriften en het praten met mensen uit de eigen omgeving, en het minst denkt men op te steken van de praatgroep.

Dat de praatgroep weinig favoriet is komt ook tot uitdrukking in de resultaten van de meeste deelgroepen uit de steekproef: laag en hoger geschoolde vrouwen zonder beroep, laag en hoog opgeleiden, om er maar een paar te noemen, vinden allemaal de praatgroep de minst aantrekkelijke manier om zich met de thema's bezig te houden. Ze denken er bovendien in verhouding het minst van op te steken.

Dat de praatgroep algemeen zo weinig enthousiaste reacties oproept, moet wellicht in verband gebracht worden met het feit, dat het merendeel van de mensen

geen persoonlijke ervaring heeft met de praatgroep of discussiebijeenkomst buitenshuis. Dit medium wordt wellicht ook vaak geassocieerd met de activiteiten van actiegroepen en politieke partijen, kortom zaken ten aanzien waarvan de meningen vaak sterk verdeeld zijn.

Een nog belangrijker reden voor de negatieve houding ten aanzien van de praatgroep zou gelegen kunnen zijn in de actieve houding, die voor deelname vereist is: het kost tijd, vraagt een persoonlijke inzet, e.d. Het kijken naar televisieprogramma's, praten met mensen uit de eigen omgeving, en het lezen van kranten en tijdschriften vragen in verhouding een veel minder actieve inzet.

Ten aanzien van de *Proefprojecten Open School* betekent dit, naar men mag verwachten, niet, dat alle deelnemers negatief staan en blijven staan ten opzichte van de groepsbijeenkomsten. Wel kan men aannemen, dat de negatieve houding ten aanzien van discussiebijeenkomsten buitenshuis een (extra) drempel zal vormen voor veel potentiële deelnemers. Dit in tegenstelling tot de televisieprogramma's ten aanzien waarvan men een duidelijk positievere verwachting koestert.

Ten aanzien van de mogelijkheid van het lezen in kranten en tijdschriften bestaat er nog een opvallend verschil tussen de zes deelgroepen van kansarmen en niet-kansarmen. Van al deze zes deelgroepen vinden namelijk de hoger geschoolde vrouwen zonder beroep en de hoger geschoolde beroepsbevolking het lezen in kranten en tijdschriften het aantrekkelijkst. Het minst aantrekkelijk daarentegen schijnt het lezen de lager geschoolde jongeren toe.

Dit resultaat lijkt geheel in overeenstemming met de gedachte, dat mensen met een hoge opleiding meer lezen dan mensen met een lage opleiding, waarbij hier dan als aanvullend gegeven naar voren komt, dat met name jonge mensen met een lage opleiding het lezen weinig aantrekkelijk vinden.

– HET OPVOEREN VAN DESKUNDIGEN IN TELEVISIEPROGRAMMA'S –

Tabel 3: Voorkeur voor diverse presentatievormen (voor de gehele steekproef).

	(1) deskundigen	(2) niet-deskundigen	(3) beiden 50/50	(4) geen voorkeur
n	53	148	143	32
%	14.1	39.4	38	8.5

X^2 overall = 115.34; df = 3; p < .001

X^2_1 vs 2 = 44.90; df = 1; p < .001

X^2_1 vs 3 = 41.33; df = 1; p < .001

X^2_2 vs 3 = .08; df = 1; n.s.

Bij een televisieprogramma, zoals over werk en werkomstandigheden van mensen, blijkt de Nederlander de voorkeur te geven aan een presentatievorm waarbij alleen niet-deskundigen het woord voeren of aan een presentatievorm waarbij zowel deskundigen als niet-deskundigen in een fifty/fifty-verhouding het woord voeren. Dit boven een presentatievorm waarbij alleen deskundigen het woord voeren. De niet-deskundigen en de fifty/fifty-opzet blijken onderling nauwelijks voor elkaar onder te doen (zie Tabel 3).

Degenen die de voorkeur geven aan een deskundigen-opzet motiveren deze keus door de waarde van deskundigen-informatie te benadrukken, terwijl de voorstanders van een niet-deskundigen-opzet eenzijdig de nadruk leggen op de waarde van niet-deskundigen-informatie. De voorstanders van een fifty/fifty-opzet benadrukken de waarde van tweezijdige informatie.

In een eerder onderzoek ³⁾ werd de veronderstelling geuit, dat de deskundigheid van degenen die in een televisieprogramma aan het woord komen en het effect van deze deskundigheid in relatie gezien moet worden tot de aard van het besproken onderwerp. Mensen die traditioneel gezien worden als experts kunnen afhankelijk van het onderwerp wel eens als minder deskundig gezien worden dan een zogeheten leek. De hier boven vermelde resultaten met betrek-

king tot de drie presentatievormen bevestigen deels deze veronderstelling; bij een thematisch onderwerp als werk en werkomstandigheden van mensen blijkt de voorkeur immers uit te gaan naar een programma-opzet waarbij niet-deskundigen, of deskundigen en niet-deskundigen in een fifty/fifty-verhouding, het woord voeren.

De voorkeur voor een gemengde presentatievorm komt ook naar voren in reacties op de vraag, met welk bestaand programma, televisieprogramma's over Werken het meest overeen zouden moeten komen. De verschillende aktualiteitenprogramma's en een "Groot uur U" worden dan het vaakst genoemd. En, met name dit laatste programma wordt er juist door gekenmerkt, dat er zowel deskundigen als niet-deskundigen in optreden.

Er blijkt overigens nog een interessant verschil in voorkeur voor een programma-opzet tussen laag en hoger opgeleiden. Bij beide groepen blijkt namelijk slechts een zeer gering aantal mensen de voorkeur te geven aan een opzet met alleen deskundigen, maar ten aanzien van beide andere presentatievormen blijkt, dat hoog opgeleiden relatief meer de voorkeur geven aan een fifty/fifty-opzet dan aan een opzet met alleen niet-deskundigen. Laag opgeleiden maken weinig verschil tussen een niet-deskundigen- en een fifty/fifty-opzet, maar geven in tegenstelling tot de hoog opgeleiden iets meer de voorkeur aan een opzet waarbij alleen niet-

deskundigen het woord voeren. Wellicht speelt hierbij de begrijpelijkheid van de informatie een rol. Mensen met een lagere opleiding zullen, naar hun eigen verwachting, wellicht niet-deskundigen beter begrijpen dan deskundigen. Vandaar hun meer uitgesproken voorkeur voor een opzet met alleen niet-deskundigen.

– DE BELANGSTELLING VOOR TELEVISIEKURSUSSEN –

Wanneer gevraagd wordt om een onderwerp te noemen voor een televisiekursus die ze zeker zouden volgen, dan weet 42.7% van de Nederlanders geen onderwerp te noemen. 48.8% zegt daarentegen "ja, beslist" een cursus te kunnen noemen, die ze zeker zouden volgen. 8.5% zegt "ja, eventueel wel" een cursus te kunnen noemen. Het blijkt, dat de verschillende talenkursussen favoriet zijn, op de voet gevolgd door cursussen met een artistiek of handvaardig onderwerp.

De hoogte van de schoolopleiding speelt bij de belangstelling voor televisiekursussen een rol: hoe hoger de opleiding, des te meer respondenten zeggen een televisiekursus te kunnen noemen, die ze zeker zouden volgen, terwijl naarmate de opleiding lager is, relatief steeds meer mensen het antwoord op deze vraag schuldig blijven.

De gevonden relatie tussen opleiding en de belangstelling voor televisiekursussen lijkt een ondersteuning voor het bestaan van een "kenniskloof" tussen mensen met een hogere sociaal-

ekonomische status (die minstens gereleerd is aan de opleiding) en mensen met een lagere sociaal-ekonomische status. Tichenor e.a.⁴⁾ veronderstellen namelijk, en hebben daar in hun onderzoek ook bewijs voor gevonden, dat bij informatieoverdracht via de massamedia mensen met een hogere sociaal-ekonomische status deze informatie relatief sneller verwerken en er dus ook meer van profiteren dan mensen met een lage sociaal-ekonomische status. Dat betekent dan ook in de redenering van Tichenor e.a., dat de relatieve kenniskloof tussen beide groepen alleen maar groter wordt.

Door het resultaat van dit onderzoek, dat mensen met het toenemen van hun opleiding ook meer belangstelling krijgen voor televisiekursussen, wordt geen bewijs geleverd voor het steeds groter worden van de kenniskloof. Maar het duidt er wel op, dat er sprake is van een kenniskloof als zodanig. Vaststellen of de kenniskloof groter wordt is met behulp van dit onderzoek niet mogelijk; daarvoor is lange termijn onderzoek nodig.

Literatuur

- 1) van Schalkwijk, H. J., *De 'Open School' in Nederland*, Stichting Teleac, Utrecht, 1976.
- 2) Thibaut, J. W., Kelley, H. H., *The social psychology of groups*, Wiley, New York, 1959.
- 3) Kersten, D., *Evaluatie-onderzoek van een tweetal thematische televisieprogramma's van de Open School*, intern rapport ISP: Teleac, Utrecht, 1978.
- 4) Tichenor, O. J., Donohue, G. A., Olien, C. N., *Mass media flow and differential growth in knowledge*, *Public Opinion Quarterly*, vol. 34, 1970, p. 159-170.

DE INVLOED VAN DE TV-SERIE ROOTS

Januari 1977. Op acht opeenvolgende dagen wordt in de Verenigde Staten het docudrama "Roots" uitgezonden. Een mengeling van historische feiten en romantische verdichtselen brengt de geschiedenis van het zwarte bevolkingsdeel in beeld, zoals die zich via de sla-

vernij tot de huidige ingewikkelde en ontvlambare rassensituatie uitstrekt. Voor de Amerikaanse televisie een unieke serie, al is het alleen maar doordat de geschiedenis vanuit een de negers welgezind perspectief wordt weergegeven. De response is ook uniek.

Meer dan 130 miljoen Amerikanen zagen tenminste één episode. De laatste aflevering werd aanschouwd door tachtig miljoen mensen, een doorbreking van het record van "Gejaagd door de Wind". Natuurlijk heeft dit media-evenement ook de aandacht van mediaonderzoekers getrokken. Nu, twee jaar na de uitzending, zijn de resultaten bekend van maar liefst vijf onafhankelijke studies naar de effecten van het programma *Roots*. De *Journal of Broadcasting* (22:3, summer 1978) wijdde aan deze resultaten een speciaalnummer, waarin drie van deze studies beschreven worden, en waarin Stuart Surlin - één van de onderzoekers - een meer algemene conclusie probeert te trekken uit de resultaten.

- HET NATIONALE ONDERZOEK ¹⁾ -

Johan Howard, George Rothbart en Lee Sloan, leden van het *Center for Policy Research* in New York, deden een nationaal onderzoek naar de reacties op de *Roots*-serie. Hun gegevens werden vergaard in telefonische interviews met een nationale steekproef van 971 respondenten, die allen 18 jaar of ouder waren en meer dan twee afleveringen van *Roots* hadden gezien. De steekproef bestond voor de helft uit blanken en voor de helft uit negers; beide raciale categorieën waren gelijk verdeeld naar sexe. De interviews werden 20 tot 28 dagen na afloop van de serie gehouden. De vraagstelling spitste zich toe op drie aspecten:

- de relevantie van *Roots* voor de huidige rassenverhoudingen,

- welke effecten werden *gezien* (dat is natuurlijk wat anders dan de *werkelijke* effecten) door de respondenten,
- welke werkelijke effecten had het programma op de respondenten *zelf* gehad.

De eerste vraag werd grotendeels positief beantwoord. *Roots* werd door zeer velen (77%) als "enigszins" of "zeer" relevant voor de rassenverhoudingen gezien. Er waren een paar verschillen naar ras en naar sexen te constateren. Blanke mannen hadden veel meer de neiging om het programma niet relevant te achten (in vergelijking met negers en blanke vrouwen) maar desalniettemin was altijd nog 70% van de mannelijke bleekgezichten van mening dat het programma toch relevant was. Personen met een tamelijk conservatieve raciale houding bleken ook negatiever te staan dan anderen tegenover de betekenis van het programma.

De tweede vraag, naar de waargenomen effecten op het blanke en zwarte bevolkingsdeel, liet nogal wat verschillen zien. Het grootste gedeelte van de steekproef vond dat het programma op het blanke bevolkingsdeel een gunstige invloed zou kunnen uitoefenen. Men dacht dat *Roots* meer sympathie, inlevingsvermogen en tolerantie t.a.v. de gekleurde bevolking zou kunnen bewerkstelligen. De invloed van het programma op de zwarte bevolking zelf werd echter algemeen als "schadelijk" omschreven. Men vermoedde dat de vijandigheid van negers door het kijken naar het programma zou toenemen.

Tabel 1
Gevoelens die men "vaak" voelde bij het kijken naar *Roots*. (Percentages)

	blanke man	blanke vrouw	zwarte man	zwarte vrouw	Totaal
Droefheid	31.1	57.7	38.3	41.0	44.3
Boosheid	17.8	31.5	22.1	22.3	24.2
Triomf, of gevoel van trots	11.6	10.9	22.5	17.0	12.3
Gehuild of een brok in de keel	7.9	35.5	17.4	30.6	22.0
	(N=241)	(N=248)	(N=253)	(N=221)	(N=971)

De invloed die de respondenten zelf ondervonden, verschilt sterk van de bovengestane veronderstelde effecten bij anderen. Tabel 1 geeft een overzicht van de emoties die de verschillende sexen en rassen voelden bij het zien van het programma. De cijfers laten zien dat in tegenstelling tot de verwachtingen de meest voorkomende neger-reactie die van "droefheid" was. En liefst 30% van de gekleurde vrouwen werd vaak geroerd tot aan tranen toe.

Een zeer groot gedeelte van de steekproef gaf overigens ook aan dat ze de neiging hadden (gehad) om over het programma te praten met leden van het andere ras. In hoeverre dat werkelijk is gebeurd, is natuurlijk de vraag, maar er is in ieder geval in de directe kennissen- en familiekring veel over het programma gepraat. Een gegeven dat ook als maat kan dienen voor het effect van het programma. Immers, het effect van een televisieprogramma wordt voor een aanzienlijk gedeelte bepaald door die conversatie met anderen over het programma. Over het algemeen, zo is de conclusie van dit onderzoek, waren de effecten positief. Het programma deed dienst als kristallisatiepunt voor meningen in een raciaal ambivalent gerichte situatie, en die meningen waren over het geheel progressief te noemen.

— DE INVLOED VAN ROOTS OP BLANKE EN NEGER TEENAGERS 2) —

Het vorige onderzoek betrof personen boven de 18 jaar. K. Kyoon Hur, docent aan de *School of Communication* van de University of Texas, onderzocht de reacties van teenagere op het programma. De proefpersonen werden uit 15 verschillende scholen in Cleveland gerecrueteerd en zoveel mogelijk representatief gemaakt naar ras en leeftijd. Het onderzoek werd gedurende een tweewekelijkse periode gehouden, ongeveer een week na het eind van de TV-serie. In totaal bestond de steekproef uit 643 respondenten, met een gemiddelde leeftijd van 15,3

jaar.

Een zeer groot gedeelte van de steekproef, en dat was te verwachten gezien de landelijke kijkcijfers, had tenminste een gedeelte van de TV-serie bekeken (83%). Gekleurde teenagere hadden echter veel meer naar het programma gekeken dan blanke teenagere. De potentiële invloed van het programma werd gemeten door o.m. te kijken naar de samenhang tussen de kijktijd, de waardering van de serie en raciale (voor)oordelen. Verder werden de verhoudingen tussen kijktijd/waardering aan de ene kant en demografische variabelen aan de andere kant bekeken.

Zowel demografische factoren als de raciale houding en het ras bleken de waarneming en reactie van de kijker ten aanzien van *Roots* te beïnvloeden. Niet de hoeveelheid programma's die men bekeken had (de kijktijd), maar de raciale houding bepaalde bijvoorbeeld hoe men stond tegenover de in het programma getoonde ontberingen van de negerbevolking. Neger-kijkere vonden deze ontberingen veel meer dan blanke kijkere "zwaarder" dan de ontberingen die de blanke immigranten/pioniere hadden moeten ondergaan. Neger-teenagere praatten ook veel meer na het kijken met anderen over het programma.

De gegevens suggereren dat het effect van *Roots* op de perceptie van de gelede ontberingen over het algemeen alleen maar optrad bij diegenen, die toch al een progressieve raciale mening er op na hielden, en toch al sympathiek tegenover de inhoud van het programma stonden. In feite was er nauwelijks een significante invloed op het al bij de mensen levende beeld van de toestanden in de slaventijd, hoewel een meerderheid van de teenagere aangaf dat ze de getoonde toestanden wel met de alledaagse realiteit vonden overeenstemmen. Het eigenlijke effect van de serie, zo stelt de onderzoeker, zit waarschijnlijk in het plezier waarmee gekeken werd, de

amusements- en informatieve waarde die duidelijk aan het programma toegekend werd, en de realistische presentatie van de geschiedenis van de negerbevolking.

– DE INVLOED VAN ROOTS OP EEN RACIAAL GEMENGDE GEMEENSCHAP ³⁾ –

Robert E. Balon, evenals de vorige onderzoeker docent aan de *School of Communication* in Texas, onderzocht de invloed van de TV-serie vanuit een ander gezichtspunt. Hij bekeek niet zozeer wat het programma bij het publiek had gedaan. Hij stelde vragen als: waarom keken mensen, waarom keken ze niet, welke behoeften werden door het programma bevredigd etc. Het onderzoek werd gehouden in het kleine stadje Austin in Texas, een stadje met een vrij groot aantal Mexicaanse en neger inwoners. Balon stelde voor zijn onderzoek vier hypothesen op:

- 1) De redenen voor het kijken naar *Roots* en de verwachte effecten zullen per raciale groep verschillen.
- 2) Raciale groepen zullen verschillen in hun waarneming van de manier waarop de slavernij werd geportretteerd in *Roots*.
- 3) Raciale groepen zullen verschillen in hun waarneming van de manier waarop blanken werden geportretteerd in *Roots*.

- 4) De redenen voor het niet-kijken naar *Roots* zullen per socio-economische en raciale groep verschillen.

Naar aanleiding van deze hypothesen werd een telefooninterview met 536 respondenten gehouden de dag nadat de serie was afgelopen.

De eerste drie hypothesen werden zonder meer bevestigd (wat overigens ook al min of meer uit de vorige onderzoeken af te leiden zou zijn geweest). Voor de vierde hypothese waren er te weinig niet-kijkers in de steekproef om statistisch verantwoorde conclusies te kunnen trekken.

Tabel twee laat materiaal zien dat de eerste hypothese bevestigt.

Er zijn inderdaad sterke verschillen tussen de raciale groeperingen als men de motieven voor het kijken nader beschouwt. Negers beriepen zich veel meer op historische belangstelling en horen-zeggen dan de andere groeperingen. Zowel blanke als mexicaanse Amerikanen blijken meer gemotiveerd te zijn door de publiciteit en de kwaliteit van het programma. De andere gegevens laten soortgelijke verschillen zien. Bijna 40% van de negers vonden dat de slavernij niet getrouw werd geportretteerd, tegenover slechts 9% van de blanken en 22% van de mexicaanse Amerikanen. Meer in het algemeen stonden de negers wat

Tabel 2
Motieven voor kijken naar *Roots* per raciale groep. (Percentages)

Motief:	Blanken	Zwarten	Mexicaanse-Amerikanen
publiciteit	30.1%	9.1%	44.4%
het boek gelezen	7.5%	4.5%	0.0%
historische belangstelling	16.4%	27.3%	11.1%
kwaliteit van programma	17.8%	13.6%	22.2%
horen-zeggen	8.9%	18.2%	13.9%
toevallig aan het kijken	9.6%	9.1%	0.0%
nieuwsgierig	5.5%	9.1%	0.0%
besluit om te kijken in gezin genomen	2.1%	0.0%	8.3%
geboeid en nieuwsgierig door eerste programma	2.1%	9.1%	0.0%
	(N=292)	(N=44)	(N=36)

onverschilliger en wat minder positief tegenover het programma dan blanken, wat gezien de inhoud van het programma (nadruk bijvoorbeeld op blanke wreedheden) nogal verrassend is. Misschien, zo suggereert de auteur, is er sprake geweest van een soort massieve blanke catharsis, en zijn al dan niet latente schuldgevoelens van de blanke bevolking via een positieve houding "gepureerd".

– EEN CONCLUSIE UIT DE RESULTATEN VAN VIJF STUDIES NAAR HET EFFECT VAN ROOTS ⁴⁾ –

De hier geciteerde studies hebben zowel verschillen als overeenkomsten. De grootste overeenkomst is uiteraard dat ze zich allemaal met het effect van hetzelfde programma bezighouden. Maar de verschillen zijn groot: de periode van onderzoek loopt van kort na de uitzending tot weken na de uitzending, de onderzochte groepen verschillen, en de methodes van onderzoek lopen uiteen. Stuart Surlin, *Department of Communication Studies* - University of Windsor, heeft geprobeerd de resultaten uit de drie vorige studies, plus nog twee andere studies (waaronder één van hemzelf) samen te vatten en met elkaar in overeenstemming te brengen. De twee hier niet samengevatte studies zijn nog niet officieel gepubliceerd.

Drie van deze studies concludeerden dat de serie *Roots* een positief sociaal, menselijk en informatief karakter had gehad voor de kijkers. Twee studies echter waren wat minder optimistisch. Zij stelden een "selectieve waarneming" vast: men keek en zag alleen wat men graag wilde zien. De serie zou daardoor een wat tegenstrijdig effect krijgen door het versterken van zowel de pro- als contra-houdingen.

Bij de selectieve waarneming speelden met name persoonlijkheidsfactoren een rol volgens één van de onderzoekers. Negers die laag scoorden op een "autoritaire" schaal, en een "open mind" hadden, bleken het meest naar het pro-

gramma te kijken, terwijl negers met een hoge "autoritaire" score en een "closed mind" de minste kijktijd aan het programma hadden besteed. Vier conclusies kunnen volgens Surlin uit het materiaal worden getrokken:

- 1) Negers, speciaal diegenen die tot de middenklasse behoren en "open minded" zijn, zullen het meest geneigd zijn om naar negergeoriënteerde televisieprogramma's te kijken die zij beschouwen als een bijdrage tot goede raciale verhoudingen.
- 2) Een hoog gewaardeerd televisieprogramma (of serie) zal breed en zijdelings besproken worden met kennissen, vrienden en gezin. "Open minded" gerichte individuen zullen dat meer doen dan anderen, speciaal als voor die individuen het onderwerp van het programma van groot emotioneel belang is.
- 3) Een televisie-programma (of serie) dat naar de mening van de kijkers een getrouw beeld geeft van de slavernij in de Verenigde Staten zal gevoelens van *schuld/droefheid* bij blanken opwekken, en gevoelens van *boosheid/vijandigheid* bij negers. Men gelooft dat deze gevoelens eventueel de raciale attitudes zouden kunnen veranderen, maar dat is een gevolg dat zeker niet automatisch hoeft op te treden.
- 4) Mensen met een sterke autoritaire inslag zijn het meest geneigd om selectief aan te kijken tegen voor hen (emotioneel-) belangrijk televisiemateriaal. Zij zullen hun reeds bestaande meningen en persoonlijke vooroordelen daardoor laten versterken. En dat is een mechanisme dat onafhankelijk van ras optreedt.

Noten

¹⁾ The response to "Roots": A National Survey, John Howard, George Rothbart, Lee Sloan, *Journal of Broadcasting* summer 1978, pp 279-288.

²⁾ Impact of "Roots" on Black and White

Teenagers, K. Kyoon Hur, op. cit., pp 289-298.

3) The Impact of "Roots" on a Racially Heterogeneous Southern Community, Robert E. Balon, op. cit., pp 299-308.

4) "Roots" Research: A Summary of Findings, Stuart H. Surlin, op. cit., pp 309-320.

Bron: NOS, Studok-Dossier

GEGEVENS OMTRENT DE AUTEURS:

K. Brants studeert massacommunicatie en politicologie aan de universiteit van Amsterdam en is als wetenschappelijk ambtenaar verbonden aan het Instituut voor Wetenschap der Politiek aldaar.

Drs. D. Kersten en dr. O. Wiegman zijn beide verbonden aan het Instituut voor Sociale Psychologie van de Rijksuniversiteit te Utrecht.

MEDEDELING OVER HET PERSNUMMER

De vorige jaargang werd afgesloten met een dubbelnummer dat geheel was gewijd aan de *pers*. De belangstelling hiervoor was zó overstelpend, dat de extra oplage binnen korte tijd was uitverkocht. Om de vele aanvragers toch van dienst te zijn werd besloten een 'herdruk' uit te brengen; binnenkort zijn exemplaren van het persnummer weer verkrijgbaar bij het secretariaat, fl. 16,70 per stuk (incl. portokosten).

Na jarenlang de abonnementsprijs op hetzelfde peil te hebben gehandhaafd, ziet de redactie zich gedwongen de abonnementsgelden heden enigszins bij te stellen.